

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 95
(19626)
2022 чылдың
декабрь 14
среда

Хүннүң үнери — 08:41
Ажары — 16:32
Хүн дурту — 7:50

Садар өртээ
хостуг

12+

/ Кызыл хоорайның 12 дугаар школазының өөреникчилери шериглерге чылыг чеңи-чоктарны даарап турар.

Буян ООРЖАКТЫҢ тырттырган чуруу.

Тываның Баштыңы В. Ховалыгның Айыткалы

2023 чылда республикага социал-экономиктиг байдал болгаш иштики политика дугайында Тываның Дээди Хуралыга Айыткалды 2022 чылдың декабрь 16-ның хүнүнде кылырын планнап турарын дыңнаткан.

\ 3-кү арында

Мөңге ТАГБА: «Бистиң албан-хүлээлгевис-тир»

«Шын» солунуң редакциязынга шериг албанныгларның ТР-де регионалдыг хөй-ниити организациязы «Черный барстың» үндэилекчизи болгаш удуртукчузу Мөңге Тагба аалдап келген.

\ 6-гы арында

700

ажыг коррупциялыг хоойлу
хажыдыышкыннары республикага
илерээн.

Тываның Баштыңы В. Ховалыгның Айыткалы

2023 чылда республикага социал-экономиктиг байдал болгаш иштики политика дугайында Тываның Дээди Хуралына Айыткалды 2022 чылдың декабрь 16-ның хунунда кылырын планнап турарының дугайында дүүн, декабрь айның 13-те, Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг "ВКонтакте" социал четкиде боду-

нуң арынынга бижээн. Айыткалды "ВКонтакте" социал четкиде ооң бодунуң арынынга дорт көрүп болурун база дыңнаткан.

Эрткен чылын кылган Айыткалында салдынган сорулгалар, республикада байдал чеже-даа нарын болза, 2022 чылда күүсеттинип турарын

Владислав Ховалыг демдеглээн. Соңгукчуларның чагыглары-биле тургустунган Улусчу программада кирген эң чидиг, соңгаарлады болбас, Тываның чурттагы чонун дүвүредип турар айтырыгларның шиитпирлеттинип турарын база айыткан. Беш чыл хуусаалыг Улусчу программаже соңгукчуларның кириген чагыгларының 40 хуу хирези күүсеттингенин Владислав Ховалыг дыңнаткан. Олар дээрге автомобиль оруктарының септелгези, көвүрүглер тудуу болгаш септелгези, пассажирлер аргыштырылганы дээш өске-даа хей ажилдар.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының чедиги сессиязының ээлчегден дашкаар сески хуралының үезинде Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг регионунуң парламентаризинге Айыткалы кылыр дугайында медээ дүүн, декабрь 13-те, ТР-ниң Дээди Хуралының "ВКонтакте" социал четкиде арынынга үнүп келген.

/ Бистиң корр.

Дайынчыларга
Чаа чылдың белектери

Декабрь 18-ке чедир Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда 155 дугаарлыг бажында республиканың каттышкан штавының офизинде "Дайынчыларга Чаа чылдың белектерин" чыып турар. Белекке аш-чем аймаа, хой эди, эттеп каан алгы-кеш база чүң уктар кирер. Чаа чыл уткуштур бистиң эрес-дидим дайынчыларының фронтучу сеткил-хөөнүн көдүрер сорулга-биле чыгдыг белектерин декабрь 18-те Кызылдан чорудар.

Дайынчыларны керээлиг, мобилизастаттыг, эки турачы деп аңгылавын, эттук хааржактарны шериг кезеңге чедирерин организаастаар деп, регион штавының удуртукчузун Айдың Чюдюк дыңнадып турар.

Кызыл кожунунуң депутаттары – "Чаа чылдың белектери" деп акцияга катчып, Алексей биле Аржаана Сарыгларларның хой кежи эттээр биче бүдүрүлгезинден

хой кештерин саткаш, республиканың каттышкан штавының офизинге чедирип берген. Сарыгларларның өг-бүлөзү депутаттарга бир кеш өрттөн 500 акшага чиигедип берген.

«Часкы биле күскү хой кежи эки шынарлыг болур. Кешти баштай аштап чугаш, дузаар. 3–4 хонганда машинага чуур, ооң соонда тускай бүдүмел холааш, база 4–5 хонук манааш, база катап аштап чуур, ооң соонда кешти эттеп эгелээр. Хой кешин долузу-биле ажыгдалга кирир дизе, 8–10 хонук дургузунда эттеп келир. Боттарының өмүнээвистен база хой кешин чоргузуп тур бис. Оолдарывыс өл-шыкка, соокка белең-селен алыспас болур» – деп, Аржаана Сарыглар чугаалаан.

База ол ышкаш ооң мурнунда тускай шериг хөдөө-лишкinnerиниң киржикчилеринге ачы-дузаны кадып, чылыг уктарны, алгы-кешти чедирип турганын сайгарлыкчы өг-бүлө демдеглээн.

/ Алиса ДОНГАК.

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ

Чединмес амыдырал-чуртталгалыг болгаш хей ажы-төлдүг өг-бүлелерге картофель тарып өстүрүп алырынга дуза кылдыр 2015 чылда эгелээн «Социал картофель» төлевилелди "Улусчу картофель" кылдыр эде адааны-биле ооң ужуру-утказы база элээн өскерилген. Ооң чаа ады төлевилелдин кызыгаарын алгыткан, ол чүгле социал дуза ужуру-дузалыг эвес, а республиканың чурттагы чонун картофель тарып өстүреринге калбаа-биле хаара тударынче угланган төлевилел апарган. Төлевилелдин моон соңгааргы сорулгазы – өг-бүлелерниң ажыл-агыйы арга-хоргазын шимчедири, оларга боттары картофель болгаш ногаа аймаа-биле хандыртынар байдалды тургузары, алызы барып өг-бүлелерниң хей кезин хууда дузалал ажыл-агыйлыг болурун чедип алыры.

"Улусчу картофель" төлевилелдин ол сорулгазын боттандыраарына Россия Федерациязынга картофель болгаш ногаа аймаан тарып өстүрерин улам көвүдедири-биле ажылдап кылган "Ногаа болгаш картофель ажыл-агыйын сайзырадыры" деп чаа федералдыг төлевилел деткимче боору чугаажок. Федералдыг төлевилелди боттандырып эгелээриниң хуусаазы – 2023 чылдың январь 1.

"Ногаа болгаш картофель ажыл-агыйын сайзырадыры" федералдыг төлевилелге ногаа болгаш

База бир деткимче –
федералдыг төлевилел

картофель тарып өстүрүп турар хууда дузалал ажыл-агыйлар киржип, субсидияларны ап болуру бистиң республикада "Улусчу картофель" төлевилелге таарымчалыг болган. Бо чылын боттандырып эгелээр федералдыг төлевилелде айытканы эзугаар алырга, ажык шөлдерге болгаш дуглаглыг участоктарга ногаа аймаан болгаш картофельди тарып өстүргени, депшилгелиг агротехнологияларны ажыглааны, ногаа аймааның болгаш картофельдин тергиин шынарлыг үрезиннерин олуртуп, бедик дүжүттү тарып өстүргени дээш субсидияларын хууда дузалал ажыл-агыйлыг, "Профессионал орулга үндүрүү" («Налог на профессиональный

доход») үндүрүг режимин ажыглап турар хамаатылар ап болур. Мындыг янзылыг федералдыг деткимче Тываның чурттагы чонун ногааны болгаш картофельди хейү-биле тарып өстүреринче хаара тудар ужурулуг. "Ногаа болгаш картофель ажыл-агыйын сайзырадыры" федералдыг төлевилелдин субсидиялары чүү хире хемчээлдиг дүжүттү тарып өстүргенинден хамааржыр. Тарып өстүрген ногаазы болгаш картофели хей болган тудум-на, федералдыг субсидияның хемчээли улуг болур.

Ногаа аймаан болгаш картофельди тарып өстүрүп турар биче болгаш ортумак көдээ ажы-агый бүдүрүлгелеринге база субсидиялар "Ногаа болгаш

картофель ажыл-агыйын сайзырадыры" федералдыг төлевилелде көрдүнген. Ногаа болгаш картофель шөлдериниң хөзүнүнүн шынарын экижиткени, арыг экологтук шынарлыг ногаа, картофельди ажаап өстүргени, тергиин шынарлыг үрезиннерин ажыглааны дээн ышкаш федералдыг төлевилелдин өске-даа негелделерин күүсеткени дээш субсидиялар биче болгаш ортумак көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге көрдүнген.

Ногаа болгаш картофельди шыгжаар черлерни тутканы азы чаартканы дээш субсидияларны "Ногаа болгаш картофель ажыл-агыйын сайзырадыры" федералдыг төлевилелде көрдүнгени ол культураларны тарып

өстүрүп турар көдээ сайгарлыкчыларга өөрүнчүг болганы чугаажок. Бир эвес олар ногаа болгаш картофель шыгжаар черлерни тудуп азы чаартыптар болза, аңаа үндүрген чарыгдалдарның дөрттүн бир кезин субсидиялар-биле дуглап ап болур. Ногаа болгаш картофель шыгжаар черлерни тударынга азы чаартырынга субсидиялар 2024 чылдың январь айның 1-ден күштүг боор.

Тываның агаар-бойдузунуң байдалына картофельдин эвээш эвес дүжүдүн тарып өстүрүп болурун Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг демдеглэп, республиканың чурттагы чонунуң хереглелинге четчир, харындаа мырыңай дашкаар үндүр садып болур хемчээлдиг картофельди тарып өстүрер сорулганы тургускан болгай. Ол сорулганы чедип алыры "Ногаа болгаш картофель ажыл-агыйын сайзырадыры" федералдыг төлевилелге киржилгеден база хамааржыры илдеңдир.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

Шаптаразын – электринин аар өртээ

Тывага балык ажылын моон соңгаар сайзырадырының аргаларының дугайында чөвүлел хуралды республиканың Көдээ ажыл-агый яамызы бо чылдың октябрь 27-де Чазак бажыңыга эрттирген. Республиканың хемнеринде болгаш хөлдериңде балыктаашкын ажыл-агыйын чорудуп турар балыкчы бүдүрүлгелеринин удуртукчулары, Тываның балык-байлаан шинчилээринге, камгалаарына хамаарылгалыг албан черлеринин ажылдакчылары ол чөвүлел хуралга киришкен. Ону Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг башкарып эрттирген.

Республиканың хемнеринде болгаш хөлдериңде балык хөй деп чөвүлел хуралга сөс алган арга-дуржулгалыг балыкчылар чугаалап турганнар. Балык ажыл-агыйы ындыг-ла кончук сайзыраваан амгы үеде безин республиканың балыкчы бүдүрүлгелери шупту бир чылда ниитизи-биле 300 тонна балык аймаан тудуп турарлар. Бир эвес амга чедир курлавыры ажылглаттынмайн турар хөлдере балык ажыл-агыйларын тургузар болза, балык “дүжүдү” оон-даа хөй болуру чугаажок. “Балык ажыл-агыйының болгаш океанографияның бүгү-россий-жи эртем-шинчилел институту” күрүнениң федералдыг бюджет эртем албан черинин Красноярск хоорайда салбырының шинчилеп тодарадып кааны-биле алырга, республикада амгы үеде балык курлавырындан чылдыңна 800 тонна ажыг балыкты тудуп ап болур.

Хурал-суглаалардан дашкаар байдалга балыкчылар-биле амы-хууда чугаа үезинде оларның чамдызының Тывага балык ажыл-агыйының чоокку чылдарда дүрген сайзыраарына ынаныжы шоолуг эвес дээрзи билдинди. Тыва Республиканың Чазак-ның 2007 чылдың январь

17-де хүлээп алганы № 61 “2007 – 2020 чылдарда Тыва Республикага балык ажыл-агыйын сайзырадырының концепциязының дугайында” доктаалды-даа олар сагындырар болдулар. Ол концепция өзүгээр алырга, Тываның сугларының болгаш хөлдериң балык курлавырын камгалап-кадагалап, ону билдиги ажылгап тургаш, республиканың балык ажыл-агыйының шуудап ажыл-даарына быжыг үндезинни 2020 чылга чедир тургузупкан турар ужурулуг. Республиканың экономикасында, бюджетинде, саң-хөөзүнде болгаш административтиг удуртулгазында янзы-бүрү чылдагааннарның уржуунда концепцияда көрдүнген хемчеглер болур чогууру-биле күүсеттинмейн барган. Бо концепцияның долузу-биле боттанмайн барганы балыкчыларның сагыш-сеткилин шоолуг-ла доюлдурбайн барганы база илдең. Оларны кончук дүвүредип турар чүүл – херек кырында ажыл-херектер.

Балык ажыл-агыйын Тывага хөгжүдеринге кол шаптаразын бензин биле электри энергиязының өртээниң аары деп олар демдегледип турдулар. Бир эвес кывар-чаар чүүлдер, электри энергиязының өртээ элээн чиик болур чүве болза, балык ажыл-агыйының чидиг айтырыгларын ииштирлеп болурунун аргалары тыпты бээр деп балыкчылар чугаалаар чорду. Балыкчы бүдүрүлгелерге электри энергиязына чарыгдалдарны дуглаар субсидияларны бээр болза, ынчан биче цехтерни тудуп, балык аймаан болбаазырадып, консерва, филе, фарш дээш өске-даа продукцияны бүдүрүп болур апаар деп балыкчылар санап турар. Соодукчуларны тургузуп, цехтерни тудуп-даа алыр болза, эң ылаңгыя

чайгы үеде чаа туткан балыкты чүгле доңуруп шыгжаар соодукчуларны ажылдадырынга безин, хөй электри энергиязын балыкчылар чарыгдал турар. Бир эвес электри энергиязының өртээ, амгы үеде дег, улам-на улгадып-ла турар болза, балык ажыл-агыйы карылгалыг болур. Амгы үеде балыкты болбаазырадыры, бир эвес ынчаар чугаалап болур чүве болза, “эрте-бурунгу” олчаан деп болур – кыжын доңураары, чайын дузаары болгаш хөмелээр. А чайгы балыкчы сезон үезинде туттунган балыкты шуптузун дузап, хөмелеп шыдаваас, албан соодукчуларга доңураар апаар.

2007 – 2020 чылдарда Тыва Республикага балык ажыл-агыйын сайзырадырының концепциязының ажык-дүжүүн “амзаан” бүдүрүлгелеринин бирээзи С.М. Спиринин Шагаан-Арыг хоорайга тургусканы “Ногаан” кооператив. Саян-Шушенск ГЭС-тин суг шыгжамырының девискээринден балыктаар участоктарны “Ногаан” кооперативтин удуртукчузу 15 чыл дургузунда арендага чөпшээрерип алыр аргалыг болган. Чылда 84 тонна балыкты ГЭС-тин суг шыгжамырындан тудар чөпшээрелди база кооператив алган. Аныяанда Кызылда балык заводунга ажылдап турган болгаш, балык аймаан болбаазырадырының оон продукция бүдүреринин арга-дуржулгалы Сергей Спиринде бар. Ооң удуртканы “Ногаан” бүдүрүлгө кооперативинин ажылы элээн шуудаан. Кооперативте ажылдап турар кижилеринин саны балык ажылының сезонунда база хамааржыр. Балыкчыларның саны чайгы үеде 15 кижиче бээр. Балык тударының хөмчээли көвүдей бээр чайгы сезонда балыкты аштаар, ону дузаар, хөмелээр

/ Президент В. Путин: Тываның балыгы тергил-дир.

дээш өске-даа ажылдарга ажылчыларны түр када немей хүлээп ап турар.

“Ногаан” бүдүрүлгө кооперативи Улуг-Хемден туткан балыын болбаазырадып, оон филе, балык эдидинден котлеталар кылырынга тус чериниң чурттакчыларын база хаара тудуп турар. Бүдүрген продукциязының чамдызын Тываның кожолары Хакасия-же, Красноярск край болгаш оон-даа ырак девискээрлерге, Донда Ростов хоорайже безин “Ногаан” бүдүрүлгө кооператив чорудуп турар. Чүге дээрге арыг суглуг хемнерлиг, хөлдериң Тываның балыындан кылган продукцияны ол девискээрлерде чурттакчы чон сонуургаар, арыг экологтуг балык эдичкээр. Хемнери, хөлдери үлетпүр бүдүрүлгелеринин хоралыг чуундуларынга хирленген девискээрлерде хереглекчилерге “Тывага бүдүрген” деп реклама элээн дээштиг болуп турар. Тываның

хемнеринге Президент Путин балыктаарына ынак дугайында массалыг информация чепсектеринде медээлер база бистиң республикадан балык продукциязын өске регионнарга садып-саарына реклама ышкаш салдарлыг болганын балыкчылар чугаалап турарлар.

Саян-Шушенск ГЭС-тин суг шыгжамырының Тывада девискээринден балыкты тударын көвүдөдип, ону болбаазырадыр дериг-херекселдиг цехти Шагаан-Арыг хоорайга тургузуптарының аргазы бар. Ынчалза-даа электри энергиязының өртээ улам-на аартап-ла турар байдалга чарыгдалдарның чамдызын дуглаар субсидиялар-биле балык ажыл-агыйларынга дузалавас болза, ажыл-херектерни шуудадырынга карылгалар шаптык болур деп “Ногаан” кооперативинин балыкчылары санап турарлар.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

I «КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БҮДҮРҮКЧҮЛҮҮ» НАЦИОНАЛ ТӨЛЕВИЛЕЛ I

Офис чорудулгаларының фабрикасы

Декабрь 8-те Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунун Камныг технологиялар хөгжүдер төвүнүн баазасына «Офис чорудулгаларының фабрикасы» деп тренинг өөредилге эрткен. Аңаа «Тывахарылзаинформ» АН-ниң, «Восток» болгаш «Верб» КХН-ниң ажылдакчыларынга Федералдыг компетенция төвүнүн улуг тренерлери өөредилгени эрттирген.

«Офис чорудулгаларының фабрикасы» дээрге «Күш-

ажылдың бүдүрүкчүлүгү» национал төлевилелдин хемчеглеринин иштинде

кирип турар өөредилге шөлдери-дир. Ол өөредилге шөлүңгө бүдүрүлгеге

камналга херекселдерин ажылгаарының дуржулгалын боттут өөредилге-биле алыр.

Фабрикага өөредилгени 14 кижиге алыр. Өөредилге үезинде киржикчилер садып алышыкчылар чорудар, дугуржулгалар чарар, саң-хөө сорулгаларын чедип алыр 3 аңгы район-оюннарга киришкен. Ол ышкаш күш-ажылды чаартыр, сайзыраңгайжыдар дээн ышкаш аңгы-аңгы, чижээ, 5С азы картирование дээн ышкаш билиглерни алган.

Өөредилгениң түңнелинде киржикчилер офис-бизнес чорудулгаларының операциялыг болгаш экономиктиг

көргүзүлгелерин экижидеринге өөрөңгөш, бүдүрүлгеге камналгалыг херекселди ажылгаар дуржулгаларын алган.

2018 чылда Россияның Президентизи Владимир Путинниң Май чарлыында «Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү» национал төлевилелди доктааткан. Ооң кол сорулгалы – ортумак болгаш улуг бүдүрүлгелеринин күш-ажылының бүдүрүкчүлүгүн өстүрерин хандыраары. Салдынган сорулгаларны боттандыраары-биле РФ-тин Чазак бизнеске деткимче көргүзөр комплекстерни ажылдап кылган.

/ Бистиң корр.

Эзириктиң
хайындан

Тывага 2022 чылдың 11 айының дургузунда машина-балгатты эзирик байдалга башкарып чораан 2115 чолаачы туттурган. Дагын катап машина-балгатты эзирик башкарып чорааны дээш оларның 317-зинге хамаарыштыр РФ-тиң Кеземче хоойлузунун 264.1 чүүлү-биле кеземче херээн оттурган.

Эзирик чолаачыларның хайы-биле 74 орук озал-ондаа болган, аңаа орук шимчээшкениниң 25 киржикчизиниң амы-тыны үзүлгөн, 138 кижии аар бертинишкенинге таварышкан.

ИХЯ-ның Күрүне инспекциязының Тыва Республика талазы-биле эргелели регионун иштинге 2022 чылдың декабрь 16-17 хүннеринде орук шимчээшкениниң каржы хажыдышкынын илередири-биле, чүнү-даа мурнунда эзирик чолаачыларны, а ол ышкаш машина-балгатты башкараар эргези чок кижилерни илередири-биле, "чүмү-биле хыналдаларны" чорударын дыңнадып тур.

Оруктуң баш бурунгаар шилиттинген кезээнге шупту автомашиналарны кандыг-даа ылгал чокка чүмү-биле хынаар дээрзин сагындырып каалы. Республиканың чурттакчыларын болгаш ооң аалчыларын чоруттунуп турар профилактика хемчеглерин бодамчалыг хүлээп алырынче кыйгырып тур бис.

Угаан-медерели сербээ, араганың хайындан бүгү шимчээшкенинери саадалдыг апарган чолаачының машиназының дугунон адаанче кем чок кижилер кирип болур. Чүгле бодунуң эвес, а өске кижилерниң айыыл чок чоруу дээш харысалгалыг мен дээрзин эзирик чолаачылар херекке албайн баар.

Орук шимчээшкениниң өске-даа киржикчилеринге айыыл-халапты тургузуп турар чолаачыларның дугайында орук-таңныыл албанының аңгы ротазының дежурный кезээнге 5-66-11, 9-39-39 дугаарлыг телефоннар дамчыштыр дыңнадыр. Шагдаалар келген дыңнадылгарга хамаарыштыр шалыпкын хемчеглерни алырлар.

/ Бистиң корр.

Коррупциялыг 700 ажыг
хоойлу хажыдышкыны
илереттинген

Декабрь 9-та, Бүгү-делегейниң коррупцияга удур хүнүнде, Тыва Республиканың прокурору Сергей Дякин, РФ-тиң Истелге комитетиниң ТР-де эргелелиниң удуртукчу Константин Столбин болгаш ТР-ниң ИХЯ-ның сайыды Сергей Кондрашовтуң киржилгези-биле Тыва үндезин культура төвүнге парлалга конференциязы болуп эрткен. Аңаа "Тыва 24", "Тыва" КТРК телеканалдар болгаш "ТМГ" информастыг агентилел, "Тувинская правда", "Шын", "Твой информ" солуннардан журналистер киришкен.

Баштайгы сөстү Тыва Республиканың прокурору Сергей Дякин алгаш, Бүгү-делегейниң коррупцияга удур хүнү 2003 чылдан эгелеп демдегеп эгелээн төөгүзүн кысказы-биле таныштыргаш, дараазында медээни берген:

2022 чылда
коррупциялыг кем-херек үүлгедиишкени
дээш

36

кижи шииттирген,
оларның 12-зи
хосталгазын
казыттырган.

– 2022 чылдың дургузунда прокуратура органнары республика девискээринде коррупцияга хамаарышкан 700 ажыг хоойлу хажыдышкынын илереткен. Оларның 85 хуузу күрүнениң муниципалдыг эрге-дужаалдыг албан-хаакчызының ажыл-чорудулгазында көрдүнгөн негелделерни хажытканы болгаш хоруглуг чүүлдерни кылганы, хээлиленир болгаш хээли алыр чоруктар болуп турар. Ол ышкаш сонургалдарының чөрүлдээлиг байдалын (конфликт интересов) илереткен беш барымдааны илередип тыпкан, хоойлу хажытканы дээш 160 ажыг таныштырылган бижики (представление) чогуур черлерге кириген, 400 күрүнениң муниципалдыг эрге-дужаалдыг албан-хаакчызынга хоойлуга удур чурум үрээшкенин кылганы дээш административтиг харысалганы хүлээндирген, удуртукчу болуп бүзүрел ышкынганы дээш оларның ийизи ажылындан үндүрткен, шүүгү черлеринче күрүнге чедирген 284 сая рубль когаралды эгидери-биле 15 негелде билдиришкенин кириген.

Амгы үеде ниитизи-биле 265 сая рубльди күрүнге эгидер дугайында 7 негелде билдиришкенин шүүгү чери көргөш, хандырган. Оон аңгыда, бо чылын административтиг хоойлу хажыдышкыны кылганы

дээш 15 херекти оттурган. Оларның үжүнде хоойлуга дүүшпес шаңнал төлевирин удуртукчунуң сонургалы эзугаар чорутканы, хоойлуга удур 12 муниципалдыг албан-хаакчыны катап ажылга тургусканы илерээн. Ол 15 херектиң 10-ун судка көргөш, административтиг харысалганы торгаал хевиринге хүлээндиргениниң түңнелинде, республиканың бюджетинче 150 сая ажыг рубльди эгиткен.

Бо чылын прокуратураның талазындан албан-хаакчыларның орулгазын хынаар ажылды бир дугаар чоруткан. 2 күүселдениң түңнелинде бирээзинге хамаарыштыр коррупцияга хамаарышкан үүлгедии бадыткаттырган, судче херекти дамчыткан.

Улуг кичээнгейни эрге-хоойлу органнары-биле коррупцияга удур кады ажылдажылга чорудар прокурорнуң ажылынче угландырган турган. Түңнелинде 83 коррупциялыг кем-херек үүлгедиишкени демдеглеттинген. Оларның иштинде 20-зи улуг хемчээлдиг, 17-зи онза улуг хемчээлдиг, хээли алган чорук – 20, коррупциялыг кем-херек үүлгедиишкени-биле алган акша-төгерики хоойлу эзугаар күштүг болдурарын кызып турган 2 херекти илереткен. Ол ийи херекти судче дамчыткан. Оон аңгыда, бо чылын бир дугаар хоойлуга удур күрүне албан-хаакчызының сайгарлыкчы чорукка киржилгезин

илереткен. Бо херектиң истелгези доостурунуң кырында, судче дамчыдарынга белеткеп турар.

Коррупциялыг кем-херек үүлгедиишкениниң түңнелинде чедирген когаралды эгидеринче аңгы кичээнгейни угландырган. Ниити когарал барык 39 сая рубль четкен. Эки туразы-биле 4,5 сая рубльди эгиткен, 50 сая рубльга эт-хөреңгени каразыттырып турар кижилерден хавырган.

Бо чылын прокуратура ажылдакчыларының судтар-биле кады шудургу негелделиг ажылдаанының түңнелинде, бо хүнде коррупциялыг кем-херек үүлгедиишкени дээш 36 кижии шииттирген, оларның 12-зи хосталгазын казыттырган. Бо талазы-биле ажыл оон-даа күштелир, уламчылаар. Бөгүн парлалга конференциязын эрге-хоойлу органнарының удуртукчулары-биле кады эрттирип турарывыс тава-рылга эвес. Чүгле шак мындыг демниг ажыл коррупцияга удур демиселди чогуур деңгелге чорудуп болур дээрзинге бүзүрээр мен – деп, прокурор чугаалаан.

ЭКОНОМИКТИГ КЕМ-ХЕРЕК
ҮҮЛГЕДИИШКИНИ 2
КАТАП ХӨЙ БОЛГАН

Дараазында РФ-тиң Истелге комитетиниң ТР-де эргелелиниң удуртукчузу (Уланчызы 5-ки арында)

(Төнчүзү. Эгези 4-кү арында).

Константин Столбин сөс алгаш, коррупция – кандыг-даа ниитилелдин хөгжүп сайзыраарына улуг моон-дакты тургузуп, чоннуң амыдырал-чуртталгазын экижидер дээш көрдүнгөн байдалдарны тургузарына шаптыктап, эң-не улуг хора чедирип турар кем-херек үүлгедишкени-дир деп чугаалаан. Ынчангаш аңаа удур демиселди прокуратура органнары-биле демниг чорудуп, буруулуг кижилерге харысалганы онаары-биле истелгени дүргөн, шынарлыг чорудар дээш, ажилдап турарын дыңнаткан.

Сергей Кондрашов ТР-де ИХЯ-ның сайыды болуп ажилдаа-ла, чаала бир ай болуп турар. “Коррупцияга удур кем-херек үүлгедишкенин илередири-биле чыл дургунда коллегаларымның кылып чоруткан ажилын анализеп таныштым. 2022 чылда 144 экономиктиг кем-херек үүлгедишкени демдеглеттинген, эрткен чылга көөрдө, 2 катап хөй болуп турар. Оон аңгыда, коррупцияга хамаарышкан аар болгаш, онза аар 44 херек демдеглеттинген, эрткен чыл-биле деңнээрге, 3 катап хөй болуп турар. Мында кол-ла чүве статистика көргүзериңде эвес, а ол кем-херек үүлгедиглерин илередип тывары чугула болуп турар” – деп, ИХЯ-ның сайыды Сергей Кондрашов демдеглээн соонда, журналистер эрге-хоойлу органнарының удуртукчуларына ээлчеглиг айтырыгларын салган.

КАЙДА МӨӨҢ АКША – ЫНДА КОРРУПЦИЯ

Антон Посохин, “Тыва” КТРК:

– Чөөн-Хемчик кожуунуң оон мурнунда ажилдап турган чагырыкчызынга хээли алган дээш херек оттурган дугайында дыңнаан бис. Ол херек кандыг үе-чадада чоруп турар ирги?

– Бо херекти ам-даа истеп турар. Амгы үеде херечилерниң бадыйткаан барымдааларын быжыглаар ажил уламчылап турар. Чоокку үеде херекти судче дамчыдар бис – деп, РФ-тиң

Истелге комитетиниң ТР-де эргелелиниң удуртукчузу Константин Столбин харыылаан.

“Шын” солун:

– Удуртукчу болур бүзүрелин ышкынганы дээш ийи кижини ажилындан хостаан дугайында илеткелдерден билип алдывыс. Бо талазы-биле тодаргайлап көөрсилер бе, Сергей Николаевич?

– Бирги таварылгада, Ак-Довурак хоорай чагыргазының даргазын хоорайның Төлээлекчилер хуралының шийтпири ёзугаар ажилындан хостаан. Үндезини – прокурор хыналдазының түңнелинде, ук хоорайның чагырга даргазы болуп ажилдап турган хамааты үр үе дургузунда орулгазының дугайында меге декларация дужаап турганы илерээн. Оон кадында ажыглап турганы аар өртектиг Тойота Ленд Крузер автомашина болгаш чүэк сөөртүр автотехниканы саткан орулгазының дугайында декларацияга айытпайн, чажырып турганы бадыйткаптыган. Ийиги таварылгада, Өвүр кожуунуң чагырыкчызының оралакчызы орулгазының дугайында декларацияга кол шалыңындан аңгыда, 200 муң рубль алган орулгазын айытпайн, чажырып турганы илерээн. Бо чижектерден аңгыда, прокурор хыналдазын өске-даа албан-хаакчыларга хамаарыштыр чорудуп, шак ындыг чижектиг барымдааларны илередип эгелээривиске, боттарының күзели-биле ажилындан үнгүлей берген таварылгалар бар. База бир улуг дужаал ээлээн дарга бодунуң орулгазын чажырып, кады чурттап турар херээжен кижизиниң адынга аар өртектиг автомобильди сатканын, бажык садып алган акшазының чартыын кайыын алганын база айытпайн чажырганы илерээн. Ол херекке хамаарыштыр истелге уламчылап турар. Күрүнениң удуртукчу-баштаар эрге-чагырга органнарында ажилдап турар албан-хаакчыларга хамаарыштыр шак ындыг шыңгы хыналдаларны ам-даа уламчылаар бис – деп, ТР-ниң прокурору Сергей Дякин харыылаан.

Чинчи Кашпык-оол, “ТМГ” информмагенти:

– Кызыл-Курагино дем-орук шугумунуң тудуунга хамаарышкан коррупциялыг кем-херек үүлгедии дээш акышкылар херээн кожавыс регионда көрүп турар. Ол дем-орук шугумунуң чартыы бистиң республикага хамааржыр болганда, Тывада бо талазы-биле хыналда чоруп турар бе?

– Бо херекти РФ-тиң Истелге комитетиниң Төп аппарады чорудуп турар. Ол алышкыларның чүгле Хакасия, Тывага эвес, өске-даа регионнарның девискээринге үүлгеткен

херектери база илереп турар. Ынчангаш бистиң таладан истелге чорударына херек деткимчени көргүзүп турар бис – деп, РФ-тиң Истелге комитетиниң ТР-де эргелелиниң удуртукчузу Константин Столбин харыылаан.

Антон Посохин, “Тыва” КТРК:

– Национал төлевилелдерге көрдүнгөн акша-түңнү самчыгдаан кем-херек үүлгедишкенин чеже болуп турарыл?

– Бо талазы-биле 2022 чылдың 11 айларының түңнели-биле алырга, 8 херекти илереткен: “Культура” национал төлевилел-биле – 2, “Чурттаар оран-сава болгаш хоорай хүрээлери” – 3, “Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорук” – 1, “Чурттаар оран-сава” – 2 кем-херек үүлгедишкени демдеглеттинген – деп, ИХЯ-ның сайыды Сергей Кондрашов харыылаан.

Айдана Ховалыг “Тыва 24” телекомпания:

– Бистиң регионувуска хамаарыштыр алырга, коррупцияның спецификазы кандыг хевирлиг болуп турар? Кандыг адырларда колдап турарыл?

– Тыва Республиканың девискээринде коррупциялыг кем-херек үүлгедишкенин өске регионнардан чүнүк-биле-даа ылгалбайн турар. Өске-даа регионнарда национал төлевилелдерниң боттанылгазынче хөй акшаны үндүрүп турар. Оон чарыгдалының хыналдазы кошкарга-ла, самчыгдаашкын эгелээр. Кайда хөй акша – ында самчыгдаашкынның кем-херек үүлгедишкенин көстүп кээр. 11 айның түңнели-биле алырга, национал төлевилелдерге киришкен удуртукчулар, школа директорларындан эгелээш, хүлээникчи организациялар удуртукчулары болгаш өске-даа киржилгелиг улуска хамаарышкан хээли алган чорук дээш 13 херекти оттурган – деп, РФ-тиң Истелге комитетиниң ТР-де эргелелиниң удуртукчузу Константин Столбин харыылаан.

БЮДЖЕТ АКШАЗЫ ООРЛААШ, ХОСТАЛGAЗЫН КАЗЫТКАН

“Шын” солун:

– Күрүнениң эрге-чагырга органнарында бедик дужаал ээлеп турарларга хамаарыштыр коррупцияга удур демиселди кандыг байдалда чорудуп турар ирги?

– Коррупцияга удур демиселди чорудуп тургаш, удуртулганың кандыг эрге-чагыргазында, кандыг дужаалда ажилдап турарына аңгы кичээңгей салбайн турар бис. Бир эвес коррупциялыг кем-херек үүлгедишкени демдеглеттинген болза, ол

удуртукчуга хамаарыштыр херекти оттуруп, хоойлу ёзугаар ажилды чорудар апар болгаш чорудуп турар бис – деп, ИХЯ-ның сайыды Сергей Кондрашовтуң харыызынга ТР-ниң прокурору Сергей Дякин дараазында чижектерни кирип, уламчылаан:

– Маңаа тодаргай чижекти немеп көрөйн. Эрткен айда ИХЯ биле Федералдыг айыыл чок чоруктуң ТР-де Эргелелиниң илередип үндүрүп келгени ёзугаар Истелге комитетиниң үр үеде чорудуп келген ажилының түңнелинде, бис кеземче херээн судче дамчыткан бис. Ол херекте онаашкан ТР-ниң Чазак Даргазының оралакчызы баштаан, оон мурнунда ажилдап турган экономика сайыды, саң-хөө сайыдының оралакчызы, Туризм төвүнүң директору – бо организастыг кем-херек үүлгедикчилериниң бөлүүнүң буруузу документ ёзугаар бадыйткаптыган. Оон аңгыда, бо херекке онаашканнарның бирээзи, ТР-ниң Дээди Хуралының депутады үстүнде айытканывыс организастыг кем-херек үүлгедикчилериниң бөлүүнге кирип, күрүне акшазының самчыгдаашкынына киришкени дээш буруузу миннип, актыы-биле чугаалап, боду чедип келгени дээш, оон херээ чиигээн болгаш 3 чылга хосталгазын казыттырып шийттирген. Кажан суд болуп турда, бодум аңаа киришкен мен. Ынчан ол бөлүктүң 22 сая рубль күрүне акшазын оорлаанын долузу-биле ол бадыйткаан. Өскелерге хамаарыштыр судтуң шийтпири үнген соонда, МИЧ-ке долу медээни бээр бис – деп, прокурор дыңнаткан.

Чинчи Самбуга, “Твой информ” солун:

– Эрге-хоойлу ажилдакчыларының аразында хээлиенир болгаш хээли алыр чоруктар илереттинип турар бе, аңаа удур кандыг ажил чоруттунуп турарыл?

– Эрге-хоойлу органнарының ажилдакчыларына хамаарыштыр хээли алганы дээш ИХЯ-ның Истелге эргелелиниң оралакчызы биле Орук-доскуул албанының килдис командири 2 кижиге кеземче херээ оттуртунган. Оон аңгыда, 6 кем-херек үүлгедишкени демдеглеттинген. Истелге уламчылап турар – деп, ИХЯ-ның сайыды харыылаан.

КҮРҮНЕГЕ ЧЕДИРГЕН КОГАРАЛДЫ 100 ХУУ ЭГИТТИРЕР СОРУЛГА САЛДЫНГАН

Болган парлалга конференциязынга эрге-хоойлу органнарының удуртукчуларына журналистерден айтырыглар хөй болган. Чижээ, республика девискээринден хөй тоорук үндүрүп бар

» Тываның шүү-гү черлеринче

күрүнеге чедирген 284

сая рубль когарал-

ды эгидери-биле 15

негелде билдириш-

кинни кириген. 265

сая рубльди күрүнеге

эгидер дугайында 7 не-

гелде билдиришкенин

ни шүүгү чери көргөш,

хандырган.

чыткан төтчеглекчилерге хамаарыштыр кеземче херээн оттурган бе, кандыг үе-чада-да келгенил, регионнуң бюджетинге когаралды чедиргени дээш кеземче херээңге онааттырганнар ол акша-түңнү эгидип турар бе дээрзин, хоорайда ам-даа ажилдавышаан турар автоматтар залдарын чүге хагбайн турарын, анонимниг дыңнадышкыннарны кичээңгейге ап турар бе дээш өске-даа.

Айтырыг бүрүзүңге тода харыыларны үстүнде удуртукчулар бергилээн: төтчеглекчилерге хамаарыштыр херекти судче бээринге белеткей берген; бюджетке чедирген когаралды 100 хуу эгидери-биле эрге-хоойлу ажилдакчылары шыңгы ажилды суд приставтары-биле сырый харылзаалыг чорудуп турар; хоорайда автоматтар залдарын хаар ажилды ИХЯ-ның сайыды шыңгы хыналдазынга алырын дыңнаткан; анонимниг дыңнадышкыннарның чаңгызы-даа кичээңгей чок артпайн турар. Коррупцияга хамаарышкан медээ берикчилеринге, херек болза, оларга күрүне камгалалын-даа хандырып берип болурун, шак ындыг медээлерниң дузазы-биле улуг кем-херек үүлгедишкенин илереттинип турарын удуртукчулар демдеглээн. Ол ышка эрге-хоойлу органнарының сайтыларында «изиг шугум» телефоннары доктаамал ажилдап турар, ынаар долгап, хоойлу хажыдышкыны кылып турар удуртукчулар бар болза, ол дугайында медээлерни кортпайн берип турарын чурттакчы чондан дилээннер.

Коррупцияга удур ажил моон-даа соңгаар күштелир дээрзин эрге-хоойлу органнарының удуртукчулары түңнөп дыңнаткан.

/ К. МОНГУШ.

Чурукту ТР-ниң прокуратуразының парлалга албанындан алган.

15

херекти оттурган.
10-ун судка көргөш,
республика
бюджетинче

150

сая ажыг рубльди
эгиткен.

«Шын» солуннун редакциязынга шериг албанныгларның Тыва Республикада регионалдыг хей-ниити организациязы «Черный барстың» үндезилекчизи болгаш удуртукчузу Мөңге Тагба аалдап келген.

Ол 2022 чылдың март 9-та Киргиз Республикага ажил-агыйжы сургакчылаашкындан Тывага чанып келгеш-ле, кады чораан эштери чээрби беш оол тускай шериг операциясында киржи турар эштеринге дузалажыр сорулганы салгаш, март 13-те Украинаже аъттаныпканнар.

– Мөңге Херелович, «Черный барс» хей-ниити организациязының тургустунган төөгүзүн чугаалап бээр силер бе?

– Балыгланган соонда Москва хоорайга госпитальга кезишкен эрткеш, кадымның байдалы-биле улаштыр дайылдашпайн, чанар ужурга таварышкан мен. Тывамга чанып келгеш, эш-өөрүм-биле чугаалажырымга, кижилер бүрүзүнүн шиитпирлеп чадап турар айтырыглары хей болган. Бажыңнарынга келгеш-даа, оожургал чок, чогуур эмнээшкен-даа эртпээн, акша-шалыңын-даа албайн турар шериглер бар болду. Документ-саавырлар талазы-биле шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар хей. Украинада чамдык мурнуку одуругда чоруп турар оолдарга чоннуң чыып берген дузаламчызы четпейн-даа баар деп билер мен. Ынчангаш Украинада турар шериглер биле чоннуң аразынга харылзааны тургузар аргаларын дилээр дээш, Чазакка чеде бээримге, организация кылдыр тургустунуп алгаш, ажилдаар болза эки деп сүмелзэн.

«Черный барс» деп адаан ужуру болза, Красный Лиман деп суурну хостаанывыс соонда, Төп шериг округунуң генералы А. Лапин 55 дугаар мото-адыгжы (даг) бригаданын мактааш, «Черный барс» деп адаан. Ынчаар адааш, «Мурнуку одуругта

дайылдажып чораан оолдар «Черный барс» деп атты ыят чокка эдилээр эргелиг силер» деп демдеглээн чүве. Организацияның адын 55-ки мото-адыгжы (даг) бригаданың социал четкиде бөлүүнге эштерим-биле сүмелешкеш, «Черный барс» деп атты шилип алган бис. Ачыты Нурзаттың удуртулгазы-биле ажыттыглан «Черный барс» деп ансамбль база бар, шериг албанныгларның Тыва Республикада регионалдыг хей-ниити организациязы «Черный барс» база бар. Ийи аңгы угланышкынның ажилдарны кылып чорудуп турар коллективтер-дир бис ийин.

– «Черный барс» ансамблиның ажылы-даа чонга билдингир боор, а хей-ниити организациязының бо хүннерде кылып чорудуп турар ажылын «Шын» солуннун номчукчуларынга таныштырып көөр силер бе?

– Августан тура ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниң сургуулдарынга класс шактарын, эрес-дидим чоруктуң кичээлдерин айтырыг-харыы хевиринге эрттирип турар бис. Оон аңгыда, хүннүң-не ында чоруп турар эш-өөрүвүс-биле харылзажып турар болгаш оолдарга чүү чугула херегин, чедер-четпестерин билип алгаш, чагыгларны Чазакке кирип тур бис. Ол дээрге-ле квадрокоптерлер, дүне көөр дураннар, рациялар-дыр ийин. Чүгле ол техникадан аңгыда, соок үе болганда, чылыг курлар, херектээштер, дискеттээштер, бөрттер, уктар дээн ышкыш хептерни чагыг езугаар чыгаш, чорудуп тур бис.

Ооң мурнунда чоннуң чоруткан дузаламчызы

Мөңге ТАГБА: «Бистиң албан-хүлээлгевис-тир»

чамдык ырак черде турар оолдарга четпейн баар таварылгалар турган. Ам бо бистиң организация ындыг чүүлдерни болдурбас дээш, чогуур ажилдарны чорудуп эгелээнивис бо. Чижээлээрге, кымга чүү херегин билип алгаш, адресин бижээш чорудар.

Бистиң бо чаа тургустунган организациявыс, ажылывыс-тан акша-шалыңны ап турар болганда, чондан акша чыгбас ужурлуг бис. Улустуң берген дузаламчызын алгаш, чедер черинге чедирер хүлээлгевис ол. Чондан материалдыг чүүлдер чыыр, чонну акша-төгерики чыырынче кыйгырар эргевис чок. Шөлээлээш дедир чоруп турар оолдардан болгаш өске-даа ынаар чоруур деп турар улустан чүгүвүстү чорудар аргалыг бис. Чүгле 55 бригаданың оолдарынга эвес, кожавыста турар 74 биле 120 дугаар бригадаларда тыва оолдар-биле база бар-чок чүүлүвүстү үлежип чоруур бис.

«Черный барс» организацияның турар чери Кызыл хоорайның Кочетов кудумчузунда 155 дугаар бажында офис. Бисти ол адрестен тып ап болур.

– Тускай шериг операциязынга киржип чорааш, балыглангаш, кадыының байдалының аайы-биле чанып келген шериглерни «Серебрянка» санаторийинге дыштандыра дугайында ажилды база силерниң организация чорудуп турар болгай?

– Ийе, бо үеге чедир организацияның мурнундан 28 оол дыштанган. Оларның аразында чүгле 55 дугаар бригаданың оолдары эвес, эки турачылар болгаш өске хоорайларда бригадаларның тыва оолдары база бар. Эң-не бир дугаарында, улуг кемдээшкен алган оолдар, ийи дугаарында, чиик балыгланган улус эмнээшкенин эртер. Чиик балыглангышкын дээрге-ле сөөгүнге эвес, а чымчак эдиче ок кирген азы бузунду кадалган оолдар-дыр ийин.

– Оон аңгыда, кандыг ажилдарны кылып чорудуп турар силер?

– Тускай шериг операциясында киржип турар эштеривистиң өг-бүлелеринге ыяш, хөмүрүңге-даа, өске-даа эр кижилер кылып ажилдарынга кадыының байдалы чүгээр оолдар барып дузалажып турар. Амдыызында штабта дөртөн хире кижилер бар бис.

– Шериг албан-хүлээлгезинден ойталаан оолдар бар деп шупту билер бис. Оларга

хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

– Хары черге чаңгыс аяктавактан чемненип, кадыг-бергелерни кады эрткен эштеривис-тир. Оларны чүү деп-даа шыдавас мен. Кижилер бүрүзүнүн ойталаан чылдагааннары аңгы-аңгы болур. Чамдык улус кадыының байдалы-биле-даа, а бир чамдыывыс өг-бүлезинде байдалыңа-даа чагыртыр апаар, чамдык улус акша-төгерики айтырыы шиитпирлеп тургаш, саадай берген-даа боор. Кижилер бүрүзүнүн хостуг эргези бар болгай. Акша-шалыңын албайн турар оолдар база бар. Ону Украинага тургаш шиитпирлээри болдунмас. Чанып келгеш, сүржүр ужурга таваржыр. Чамдык оолдар: «Ат өлүрүнүн орнунга бот өлгени дээре» деп-даа санаар. Кижилер бүрүзүнүн бодалдары, көрүжү аңгы-аңгы болур-дур ийин харын.

– Ал-бодуңарны номчукчуларывыска таныштырыптар кандыгыл?

– Улуг-Хем кожууннун Шагаан-Арыг хоорайга төрүттүнгөш, аңаа-ла өскөш, ол-ла хоорайның 2 дугаар школынын доостум. Башкы өг-бүлениң дөрт ажы-төлүнүн ийи дугаары мен. Ачам Херел Николаевич Тагба хостуг хүреш тренери болуп ажилдавышаан, авам Наталья Учасовна Тагба орус дыл башкызы чораан. Ававыс ам бистиң аравыста чок. Ийи кыс, ийи оол бис. Өөм ишти-биле чаңгыс оолдуг бис. Ол бирги класста өөренип турар.

– Ачаңар тренер ышкыжыл, а силер спортка кандыг силер? Шериг кижиге спорт кандыг рольду ойнаарыл?

– Тренер кижиниң оглу болгаш, бичиимден тура-ла спорт-биле өңүктөжип чордум. Спорт амгы үеде мергежилге улуг деткимче болган деп санаар мен. Спорттан ырак чораан оолдар бергелер эртерде бир тускай болур, сагышсыраар, сеткили хөлээр боор. Спортчу улус черле кадыг деп илден. Бодун хыналдага ап, туттунуп шыдаптар боор.

– Балыгланган бергениңер дугайында чугаалап болур силер бе?

– Дүш чедип турда, 11.00 шак үезинде, балыглангаш, 13.00 шакта Белгород чанында бичии суурга эккелгеш, оорганни тырттырыптарга, сына берген болган. Эртенинде Белгородка аппаргаш, Москваже чорудупту. Аңаа баргаш, дөрт хонук дүргүзүндө кезишкен манадым. Май 4-те

кезишкен эрттим. Оорганда демирлер суп каан. Май 10 ажып турда турарын кызыдып, сула шимчээшкенин кылып, бодумну чаңкыктырып эгеледим. Эмчиниң салып каан демирлери ам-даа оорганда бар. Оларны кажан уштуру амдыызында билдинмес. Бир болза уштуп кааптар, бир болза олчаан демирлиг чоруур боор мен.

Чаңгыс машинага чораан эштеримниң бирээзи Чымбал-оол Алдын-оол амы-тынындан ол-ла черге чарылган, а мээң оорган кемдээн. Өскелеривис база аңгы-аңгы кемдээшкенин алган. Ол машина иштинге чыдырывыста, Луганск оолдары бисти ужулгаш, прапорщик Ким Сарыгларның командасы эмчизи-биле келгеш, госпитальже чорудупкан. Буттарым шимчевейн турар боорга-ла, ооргазы кемдээн деп билип каан улустур ийин.

– Келир үеде планнарыңар кандыгыл?

– Тускай шериг операциязының үезинде, күзүн Кызыл хоорайга болган дег, шак-ла ындыг митингилер моон соңгаар болбазын дээш, аңаа удур ажилды чон аразында чорударын планнап турар бис. Ай санында болуп турар «Тускай шериг операциязынга деткимче» деп митингилерге бистиң оолдарывыс барып, сөстү ап, чонувустуң бисти деткип чорууру дээш өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис.

Бир эң-не улуг планы-выс – келген оолдарга «Серебрянка» санаторийинге тускай эмнээшкенин организастаарын уламчылаары. Аңаа дыштанган оолдарның чарыгдалы амдыызында республика бюджетинден үнүп турар. Ооң соонда ук чарыгдалдарны РФ-тиң Камгалал яамызы харылаар апаар дээрзинге идееп турар бис. Аңаа хамаарыштыр ажилдарны бо хүннерде чорудуп турар. Эмнээшкен алган соонда, кадыының байдалы чүгээр болза, катап чоруп турар оолдарывыс база бар. Бир эвес меңээ тускай шериг операциязынче чоруур дугайында дужаал кээр болза, чоруур апаар мен. Бис маңаа үр турарывыска, Украинада эштеривис шөлээлеп шыдавайн баар, ынчангаш дедир чоруур ужурлуг бис. Бистиң хүлээлгевис-тир.

Айдың ОНДАР
чугаалашкан.

ВИЧ-халдавыр болгаш эр-кыс харылзаа

Тыва Республикада ВИЧ аарыының непереп турарының дугайында социал четкилерниң болгаш массалыг информация чепсектериниң делгем-неринде тодаргайы-биле чырыдып турар болгай. Ынчалза-даа эми ам-даа тывылбаан айыылдыг аарыгдан оваарнып чоруурлар көңүс эвээш. СПИД-ке удур профилактика төвүнүн дыңнадышыкыны-биле алырга, Тывада сөөлгү үеде 18 – 24 харлыг (2003 – 2004, 1996 – 1998 чылдарда төрүттүнген) чалыы тыва оолдар аразында ВИЧ хейү-биле непереп турар.

САН-ЧУРАГАЙДАН АЛЫРГА

Бо чылдың 10 айының сан-медээзинден алырга, Тывада ВИЧ-халдавырның 24 таварылгазы бүрүткеттинген. Эрткен чылдың шак ол үе-чадазынга көөрдө, 7,2 хуу өзүлдеги. Херек кырында республикада ВИЧ-халдавырлыг 343 аарыг кижиге бар. 100 муң чурттагыча хамаарыштыр алыр болза, республикада ВИЧ-тиң көргүзүү 103,1 хуу.

Бо бүрүткеттинген таварылгаларның санындан 47 кижиге өлүп хораан, 29-зу ВИЧ-халдавыр-биле холбашкан аарыглыг, 182 кижиге республикадан дашкаар көжүп чоруткан, «ВИЧ-халдавыр» деп шинчилеп тодараткан им-демдектиг 137 кижиге соңгаартан бисче көжүп келген болуп турар. ВИЧ-халдавырлыг кижилерниң 11-и хоругдал черлеринде херек эрттирип турар. Ындыг халдавырлыг иелерден 51 чаш уруг төрүттүнген, 37 уругну диспансер хайгааралындан ужулган, 14 уруг ам-даа хайгааралда.

Аарыг улустуң аразында 199 кижиге эр улус (58 хуу), 144 херээжен улус (42 хуу). Оларның иштинде 14 харга чедир 3 уруг (0,9 хуу), 15 – 19 хар аразында – 9 кижиге (2,6 хуу), 20 – 29 харлыг – 150 кижиге (43,7 хуу), 30 – 39 харлыг – 105 кижиге (30,6 хуу), 40 – 49 харлыг – 59 кижиге (17,2 хуу), 50 хардан өрү – 17 кижиге (4,9 хуу).

ААРЫГНЫҢ НЕПЕРЕП ТУРАП ЧЫЛДАГААННАРЫ

Камгалал чок харылзааның улуг айылын чурттагыч чоннуң эки медеревейн турары – аарыгның непереп турарының кол чылдагааны деп эмчилер санап турар. Ылаңгыя ийи эр кижиниң аразында чоок харылзаадан ВИЧ халдавыры непереп

турар таварылгалар бар. Ийи эр кижиге аразында чоок харылзаа дугайында чон эки билбейн чоруур-даа болза, аныяк-өскөн оларны бир онзагай чүүл кылдыр хүлээп көөр апарганы эмчилерниң дүвүрелин оттуруп турар:

– Улустуң серемчилеп чокка белени-биле чоокшулажып, хепти хүннүң-не солуй кедери ышкаш хүн бүрүдө чаа-чаа партнёрларны солуптар апарган айыылдыг үе келген. Тывада база.

Чижек кылдыр бир оолдун ВИЧ-тен аарыг берген төөгүзүн эмчилер чугаазы:

– Ооң адын М. деп алыылыңар. Ол 22 харлыг сургуул. Ада-иези – башкы, олар огулн чажындан тура оожум-топтуг кылдыр кижизидип өстүргеннер. Школа соонда чуртталганың чаа эгези, сургуул үелер эгелзэн. М. чаа эш-өөр-биле найыралдажып, улуг чуртталганың оюн-хөлүг салгынынга алзыпкан. Бир-ле хүн эштери оолдар төрүттүнген хүн байырлалынче чалаан. Аңаа чеде бээрге, таныыр-танывазы аныяк оолдар хей болган... Ол даңгаар эртен оттуп келирге, чанында ийи эжи-биле чанагаш чыдар болганнар. М. ыятканындан идик-хевин бөле хаара туткаш, ыңай-ла болган. Ол шериг албаны эрттирер дээш, эмчи шинчилгезин эрткен соонда, ВИЧ илереттинип келген. Эмнеттинмес аарыгдан аарыг бергенин билип кааш, элзэн үр үе иштинде ону хүлээп чадап, адаптацияны элзэн берге эрткен. Амгы үеде иммунитет быжыглаар эмнер-биле эмненип чоруур.

КЕЗЕМЧЕ ХЕРЭЭН ОНААШТЫРЫП БОЛУР

Чамдык ВИЧ аарыг кижилер: «Чүгле мен ВИЧ аарыглыг болуп эвес мен» дээш, өске кадык улуска өжөгээр база чыпшырып турар таварылгаларны, база бодунуң ВИЧ аарыының дугайында көңүс уттупкаш, өске кадык улус-биле камгалал чокка харылзажып чоруурун эмчилер демдегледип турар:

– Аарыг чыпшырган буруулугну кеземче херээнге онааштырып, хосталгазын казыдып болурунун дугайында дыка хей когарааннар билбейн турар. Кадык улуска ВИЧ-ти өжөгээр чыпшырып турар аарыг кижилерге РФ-ниң Кеземче Дүрүмүнүн 122 чүүлү-биле херек оттуруп, хосталгазын 3 чылга казыдып болур. Ынчалза-даа бодунуң алдар-адын бодааш, шүүгү албаннарынче хомудал бижиктерни когараан хамааттылар кирибейн турар. Олар чоок кижилеринге-даа чугаа-

лавайн, аарыын боттарынга шыжап чоруур болуп турар.

Кадык кижилерге ВИЧ аарыын өжөгээр тарадып турар аарыг улусту кеземче херээнге онаадып, хоойлу талазы-биле ажилды чорудар болза, ВИЧ аарыглыг чамдык оолдар элээди, кадык оолдарга, уругларга-даа аарыг чыпшырылган сестир кылдыр СПИД-ке удур профилактика төвүнүн ажилдачылары юристер-биле кады ажилды чорударын планнап турар.

ААРЫГДАН ААРЫВАС ДИЗЕ

Камгалал чокка өске танывазы кижиге-биле холбашып болбас

«ВИЧ меңээ черле чыпшынмас деп бодап чораан мен» деп, ВИЧ-тен аарыг берген кижиге бүрүзү чугаалап турар. Өске-даа кадык кижиге бүрүзү база ынчаар санап чоруур болгай. Бо үеде ВИЧ аарыы непереп турар болганда, ук айыыл кымга-даа таваржы берип болур. ВИЧ-тен кажан-даа аарывас мен деп магадылал кымда-даа чок, камгалал чок эр-херээжен харылзаадан ВИЧ-ти чыпшырып алыр айыыл улуг. Ынчангаш кижиге бүрүзү бодунуң айыыл чок чоруу, кадык-чаагай чуртталгазы дээш бодунуң харыс-салгазын бедидип чорууру чугула.

Аныяктар таныжа берген үеде, чоокшулажыр мурнунда, иелзэн ханын хынадып алыры артык эвес. Соңгаар чурттагыч чон эр-херээжен чоок харылзаа тудар бетинде, организмде халдавырлыг аарыглар болгаш ВИЧ бар-чогун ыяп-ла хынадып алыр. А Тывада байдал ындыг эвес. Ынчангаш ВИЧ аарыы непереп турары ол.

Өг-бүлө иштинге тайылбыр ажилын күштелдирер

Сайзыраңгай үеде ада-иелер уруг-дарыында 10 – 11 харлыындан эгелеп, эр-херээжен харылзаа (половое воспитание) дугайында кижизидилге болгаш тайылбыр ажилын чажыт чокка албан чорударын эмчилер сүмелеп турар.

Ада-ие улус ажы-төлүн бодунуң чоок кады төрээзиниң-даа чанынга, өске улуска-даа уругларын черле арттырбас болза эки. Ол үеде ада-иезиниң чогун ажыглап, бичии оолду күш-биле коргудуп алгаш, чаңгыс эвес катап харылзааны кылган түңнелинде, оол уругнуң сагыш-сеткили кемдеп, ориентациязы өскерлип болурун эмчилер кичээндирип турар. Ийи эр кижиниң бот-боттарын сонуургажыры дээрге, чашкы

үезиниң сагыш-сеткил кем-дээшкини болур деп олар сагындырып турар.

Ада-ие уруг-дарыын чеже-даа чажындан тура кадагалап өстүрүп алырга, оларның сургуул үелеринде хоралыг эш-өөрнүң салдары-биле өскээр будалы бээр таварылгаларның хейүн эмчилер демдегледип турар:

– Ада-иелер уруг-дарыг-биле чажындан тура чоок эжишкилер ышкаш ижин-кара чугаалажып чоруур болза, шак мындыг таварылгаларны баш удур болдурбайн барып болур. База ол ышкаш ВИЧ, СПИД аарыгларының болгаш аарыгның тарай бээриниң дугайында ниитилеп болгаш ооң бир улуг кезээ өг-бүлөде ада-ие эки билген турар ужурулуг. Мону эки билбес ада-ие чаа өзүп олурар салгалдарында чогуур тайылбырны канчап чедирерил.

Ажы-төлүн эки-бакты ылгап билир кылдыр чажындан тура өөредир – ада-иениң хүлээлгези. Бо үениң чаштары интернет көрүп, телефонга ойнап, бажыңдан үнмес апарган. Бажыңдан даштыгаар үнгеш, ниитилеп аразында эки-бакты шын ылгап билбес, бодун-даа камгаланып шыдавас кижилер болур. Бирги класс өөреникчини даштыгаар кудумчузе үндүрүптер болза, танывазы черде, джунглиде келген ышкаш апаар болгай. Хоралыг эш-өөр биле эки кижилерни ылгап билир кылдыр ыяк өөредип каары дыка чугула.

Хей-ниити организацияларының төлээлери-биле кады демнежилгени чорудар

Ийи эр кижиге аразында чоок харылзажыр чоруктарны эвээ-жедир азы соксадыр деп бодаар болза, чүгле оолдарны аңгы чыып алгаш, хей-ниити организациялары, шажын өөредиин непередип турар башкылар, алдарлыг мөгелер, спортчулар, хөөмейжилер-биле ажык чугааларны чорудуп, оолдарны чажындан тура культура-спортка сундулуг езулуг эр мөзү-бүдүшке кижизидери чугула.

Чараштаныр өргээлдерде ажилчын херекселдерни стерилизастадыр

Кирбиктер, дыргактар, татуаж кылып турар мастерлерниң ажилчын херекселдерни дамчыштыр аарыг чышпынып болур. Ынчангаш стерилизастап турар

Аарыг улустуң аразында

199 кижиге эр улус (58 хуу), 144 херээжен улус (42 хуу).

Оларның иштинде 14 харга чедир

3 уруг (0,9 хуу),

15 – 19 хар аразында – 9 кижиге

(2,6 хуу), 20 – 29

харлыг – 150 кижиге

(43,7 хуу), 30 – 39

харлыг – 105 кижиге

(30,6 хуу), 40 – 49

харлыг – 59 кижиге

(17,2 хуу), 50 хардан

өрү – 17 кижиге (4,9 хуу).

болза эки. Бир эвес ВИЧ-тиг кижиниң кирбиин ине-биле үттээш, ону стерилизаставайн, өске кадык кижиниң кирбиин ине-биле үттөптер болза, аңаа ВИЧ чыпшына бээр.

ВИЧ-ТИ ЧҮГЛЕ ХАН АНАЛИЗИ-БИЛЕ ИЛЕРЕДИР

Назы четпээн уругларны ада-иезиниң чөпшээрели-биле, оон аңгыда, 16 – 17 харлыг элээдилер бодунуң күзели-биле ханында ВИЧ бар-чогун хынадып болур. Тускай акциялар үезинде хан анализиниң харызы ол-ла дораан билдине бээр (экспресс-тест) аргаларны СПИД-ке удур профилактика төвүнүн ажилдачылары чорудуп турар.

ВИЧ аарыы илереттинип келген соонда, иммунитет быжыглаар эмнерни ижип чоруур болза, үр чурттап болур. Эмнерни ишпейн баарга, үр болбайн, хей дизе-ле, 1,5 чыл болгаш баштай өкпези кем-дээш, чоорту шупту органнары баксырааш, аныяк назы-нындан эрте дээр чарлып болур деп эмчилер чугаалап турар.

Алиса ДОНГАК.

Чурукту интернеттен алган.

Эң-не кол чүүл – ада-иениң үлегери

Уругларның эргелериниң талазы-биле Тыва Республикада бүрүн эргелиг төлээзинге философия эртемнериниң кандидады Сайзана Товууну бо чылдың апрель айда томуйлаан. Сайзана Сергеевна-биле ооң чартык чыл дургузунда кылып чоруткан ажил-чорудулгазын база ажылының кол угланыышкыннарының дугайында чугаалаштым.

Ол колдуу дөрт угланыышкын-биле ажилдап турар. Бирээде, өг-бүлө айыры. Өскүс уруглар ниити чурттапкан черлеринге эвес, а өг-бүлөгө өзер ужурулуг. Ынчангаш кол сорулга – өскүс болгаш ада-иениң хайгааралы чок арткан уругларны азырап алыр өг-бүлелерниң санын көвүдедири.

Сайзана Товуу бо албан-дужаалга ажилдай бергеш-ле, республикада каш назы четпээн уруг барын, оларның кажы амыдыралы чегей өг-бүлелерге, чегези хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге хамааржырын тодарадыр шинчилел ажилын кылган. Түңнелинде, эң-не бичии кожууннарда ажы-төлдүң ниити саны хөй болуп турары илерээн. Чижээлээрге, Тожу кожуун бичии кожууннарның санында кирип турар. Ынчалза-даа чурттапкан чоннуң ниити санын уругларның саны 52 хуу көвей болган. Сан-чурагайлар-биле алырга эң-не эвээш назы четпээн уругларлыг кожуун — Сүт-Хөл кожуун. Ниити чурттапкан чоннуң түңүнүң 20 ажыг хуузу бичии уруглар болуп турар. Оон ыңай, бир барымдаа: Тывада эң-не улуг кожуун Чөөн-Хемчик-даа болза, бичии уруглар азырап алыр талазы-биле эң-не идепкей чок кожуун дээрзин сан-чурагайлар көргүскен.

Ийи дугаар угланыышкын дээрге школачылар аразында буллинг. Бо айтырыгга хамаарыштыр ажилды республиканың Аныяктар чөвүлели

удда-дараа школачылар ортузунда чорудуп турар.

«Бо ажилга томуйлаткандан бээр таптыг-ла сес ай болуп тур мен. Ол үениң дургузунда ийи өг-бүлө ажы-төлүнүң школада байдалы дээш чурттап турар черин солуду. Бир кожуундан өске кожуунче көжүп чорупкан» — деп, С. Товуу чугаалады. — Бо айтырыгга хамаарыштыр психологтар, башкылар, ада-иелер дээш улуг кижилер бүрүзү харысалгалыг болуп ужурулуг.

Үште, элээдилерниң хостуг чоруунга хамааржыр айтырыглар.

«Элээдилерге кончуг улуг кичээнге ийи салып турар бис. Оларның эң-не хөй үе эрттирер чери, бирээде, өг-бүлөзи, ийиде, өөренип турар чери болуп. «Россияның элээдилери» деп тускай программаны РФ-тин Уругларның эргелериниң талазы-биле бүрүн эргелиг төлээзи ажилдап кылгаш, ук программага даянып, «Элээдилер 360°» деп социологтуг шинчилелди кылып турар.

Дөртте, ада-иениң хайгааралы чок арткан уругларга күрүнениң деткимчези турарын чедип алыры. Чижээлээрге, ооң мурнунда ада-иениң хайгааралы чок арткан чаштарны эмнелгелерге эккээр, аңаа азыраар турган болза, ону өскерттир дээш, ТР-ниң Өөредилге, Кадык камгала, Күш-ажыл болгаш социал политика яамылары-биле керээ чардынган. Ук керээде айытканы болза, эмнелгеге чүгүлгө аарып турар уругларны чытырар, а кадык уруглар ада-иениң хайгааралы чок арткан чаштарны азыраар бажыңнарга турар. Ооң мурнунда ада-иениң кагдырган ажы-төл айлар иштинде эмнелгеге чыдар турган болза, а ам 30 хонуктуң азы бир айның дургузунда тус черлерде социал ажилдакчылар ажы-төлүн хавырткан өг-бүлелер-биле ажилдап, уругларын дедир ап шыдаар апаргыжеге чедир оларга психологтуг дузаны кадып,

ажылдаар ужурулуг.

Уругларның бүрүн эргелиг төлээзи Сайзана Товууга хөй кезинде кадык кызыгаарлыг ажы-төлдүң чурттаар оран-савазының болгаш дыштаныр чериниң дугайында айтырыгны көдүргөн ада-иелер кээп турар. Ол айтырыгларны база өөренип көрүп турар дээрзин Сайзана Товуу медегледи.

Кадыкының байдалы кызыгаарлыг уругларга дыштаныр черлер чок. Ынчангаш оларга таарыштыр дерээн херекселдерлиг төптерни ажыдар талазы-биле ажилдар планда көрдүнгөн.

«ЭНЕРЕЛДИГ АВА» ТӨЛЕВИЛЕЛ

Кожууннарда социал төптерниң баазына берге байдалга таварышкан, ажы-төлүн хавырткан аваларны деткир мастерскаялар ажыдары — «Энерелдиг ава» төлевилелдин сорулгазы. Аңаа баш таарырынга, дыргак чараштап кылырынга, дааранырынга, чем кылырынга өөредир дөрт мастерская турар. Берге байдалда авалар ол мергежилдерге өөренип алгаш, бүдүргөн продукциясын садып үндүрүп

болуп апар.

«Кожууннарже үнүүшкүннер үезинде берге байдалдыг авалар-биле ажык чугаа кылырга, үезинде өөренип албаан, колдуунда-ла моральдыг деткимче хереглеп чоруур улус болуп. Бичии-ле деткиптер болзувусса, боттары-ла шуудап чоруй баар боор деп бодаар мен. Төлевилелди ажилдап кылгаш, чагыны кирипкен бис. Бир эвес ол төлевилелди болу бээр болза, акшалаңдырышкын келтирге, план езуугаар ажилдап кириптер бис» — деп, Сайзана Товуу чугаалады.

Сайзана Сергеевна чугаазын түңнөп тура, ада-иелерге эң-не кол чүве ажы-төлүн хайгааралга эки алырын чагаан:

«Уругларның эртем-билиглиг болуп, эки амыдыраар, кадык болуп, сайзыраңгай болуп эргелерин ада-ие хажытпас ужурулуг. Бир эвес ол бүгүнү ажы-төлүвүске бербес болзувусса, уругларывыстың эргезин хажыдып турарывыс ол-дур, хүндүлүг ада-иелер. Эң-не кол чүүл — ада-иениң үлегери».

/ Айдың ОНДАР чугаалашкан.

| БАЙЫРЛАЛ УТКУШТУР |

Уругларга Чаа чылдың хемчеглери

«Улуг кулактыг Чаа чыл» деп кыйгырыг-биле Тываның өөредилге адырының Чаа чыл байырлалына тураскааткан хемчеглери болуп эртер.

Чаа чылдың хемчеглерин болгаш өөреникчилерниң кышкы дыштанылгасын органиастыг эрттирер сорулга-биле Өөредилге яамызы кожууннарның өөредилге эргелелдеринче методиктиг сүмелерни чоруткан.

Ук сүмелер езуугаар өөредилге черлеринге Чаа чыл байырлалдары 2022 чылдың декабрь 22-ден 28-ке чедир болуп эртер.

Кышкы дыштанылга 2022 чылдың декабрь 30-ден 2023 чылдың январь 8-ке чедир уламчылаар.

Чаа чыл байырлалының хемчеглерин эрттирер база уругларны кышкы дыштанылгаже үдээр мурнунда, айыыл чок болурунун кичээлдерин эрттирер.

Агаар температуразының чавызап турары-биле республика иштинге

болгаш оон дашкаар уругларның аай-дедир аргыжылгазын, аргалыг болза, болдурбазының дугайында тайылбыр ажылын ада-иелерге чорудар.

Тываның Баштыңының Чаа чыл шивизи уругларга база бир онзагай хемчеглерниң бирээзи болуп. Ол декабрь 26-да В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга 2 аңгы бөлүккө болуп эртер. Аңаа республиканың кожууннарындан муң хире тергин өөредилгелиг школачылар киржир.

Декабрь 23-те республиканың Немелде өөредилге төвүнге өөредилге сайыды-биле «Чаа чылда «тергин өөренир» деп эки өөренир уруглар-биле ужуражылга болуп. А кожууннарда тус черниң чагырга даргалары-биле шак-ла ындыг ужуражылга январь 5-те болуп эртер.

Декабрь 26-да республиканың школаларынга «Чугула чугаалар» деп класстан дашкаар кичээлдер федералдыг төлевилел-биле «Рождествонуң чырык байырлалы», «Күзелдерже ужудуушкун» деп кичээл-

дер болуп эртер.

В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга «Он ийи шак хап турда» деп Чаа чылдың байырлыг концерти декабрь 30 – 31 хүннеринде республиканың чурттапкан чонун манап турар.

«Школага мини-футбол» бүгү-российжи төлевилелдин аайы-биле бут бөмбүүнүң республика чергелиг чадазы январь 2-ден 8-ке чедир «Сүбедей» спорт ордузунга эртер.

Январь 5-те болуп республиканың школачыларының аразына «Чаа чылдың езу-чаңчылдарынче экспедиция» деп телекөвүрүг онза черни ээлеп турар.

Кожуун чагыргалары декабрь 15-ке чедир боттарының сайтыларына Чаа чыл хемчеглериниң планын салыптар. Ында Чаа чылдың культура-массалыг хемчеглеринден эгелээш, кышкы дыштанылга үезинде өөреникчилерге школаның библиотекаларына, музейлерге, спортчу болгаш хуралдаар залдарга, информатика, «Өзүлден чочказының» кабинеттеринге, немелде өөредилге черлеринге шуптузунга тустуунда янзы-бүрү хемчеглер болуп эртер.

Декабрь 15-тен тура Бүгү-российжи «Бажың бүрүзүнде Чаа чыл», «Чаа чылдың соңгалары» деп акциялар, шивижигештер болгаш ойнаарактар кылыр «Шивижигеш, чуртта-ла» деп ырактан киржир республика чергелиг мөөрей дээш оон-даа өске хемчеглер болуп эртер. Национал музейниң «Алдын-Дошка» деп салбырынга «Чаа чылдың Боярд Форду» деп квест-оюнну база эрттирер. Кызыл хоорайның микрорайоннарына Чаа чылдың көжүп чоруур оюн-көргүзүлгери декабрь 18-те болуп.

Ол ышкаш школачыларның кышкы дыштанылгасын органиастаары-биле культура, өөредилге, спорт албан черлери түр када уругларның хостуг үезин ажыктыг эрттирер төптерни ажыдар.

/ Өөредилге яамызының медээлеринден белеткээн.

Эртеминге бердинген башкывыс

Россия Федерациязының Президентизинин доктаалы ёзу-гаар Тывага күрүне университети ажиттынып турда, ооң баштайгы ректору кылдыр физика-математика эртемнеринин кандидаты, информатика кафедрасының доцентизи Орлан Бузур-оолду томуйлаан. Ол кайгамчыктыг кижинин дугайында чугаалаксадым.

Хайыраан башкывыс бистиң аравыска үр эвес чурттаан. Ынчалза-даа ооң өөреникчилери, кады ажилдап чораан эш-өөрү башкывыстың кылып чораан ажил-херээн, ооң кайгамчыктыг үзел-бодалдарын уламчылап чорууру сеткилге өөрүнчүг.

1976 чылда Кызылдың башкы институтунун математика кафедрасынга ассистент башкы болуп ажилдап эгелээш, Орлан Базырович-биле чугаалажып таныжар аас-кежиктиг болган мен. Ынчан бисти кайгамчыктыг коллектив хүлээп ап, башкылаашкынның чажыттарын анык башкыларга ажыдып берип, солун болгаш чымыштыг ажил-агыйның аргаларын айтып берип, сүмелеп эгелээш. Ол үеде математика кафедрасының эргелекчизи – доцент, физика-математика эртемнеринин кандидаты Хеймер-оол Опанович Ондар турган. Черле ынчаш, ол үеде математика кафедрасынга тергиин найыралдыг, эртеминге база ажил-ижинге бердинген, аңгы-аңгы салгалдың башкылары ажилдап турган. Оларны черле маңаа сактып, демдеглевес арга чок. Ол дээрже О.Х. Ондар, С.С. Салчак, А.С. Белоусов, Ю.М. Покояков, Н.Г. Попова, Н.М. Тиртый-оол, А.М. Борзенко, О.Б. Бузур-оол, А.И. Очур дээш өскелер-даа. Бодалгалар бодап, теоремалар шынзыдып маргыжа бээрже, хейде-ле оларның изиг чалынынга алзып, аныктар база киржип-ле эгелээр турган бис.

МАТЕМАТИКАНЫҢ "КОРИФЕЙИ"

Сонуургал аайы-биле бир-ле башкы эртем семинары эрттирер турган. Ынчан мээң сактып турарым-биле, эң солун семинар – Орлан Бузур-оолдун удуртуп турган семинары. Ол та кайыын чүве, семинар кичээлдерин эрттиреринге ажыглаар теорияны колдап бижээн литератураны боду саткаш, башкы бүрүзүңе үлөп берип турган. Семинар кичээлдеринге башкы бүрүзү илеткел кылып негелделиг турган, ынчангаш бис, анык башкылар, аажок харысалгалыг белеткенир турган бис. Самбыра баарынга математика «корифейлеринин» шыңгы көрүжүн, шүгүмчүлелдерин алыры биске амыр эвес турган, ынчангаш семинарга ыяк белеткенир алыр турган бис.

Орлан Базырович кандыг-бир эртем бадыткалын шынзыдып, солун бодалга бодай бергенде, бир-ле өске оранче шымны берген дег болу бээрже, бис кыдындан магадап көрүп, чоргаарланып олургулаар бис.

Сургуулдарның билии бедик, быжыг болуру деп айтырыг ол шагдала өөредилге-кижизидилгениң эң кол айтырыг турган. Ону шиитпирлээринин бир аргасы – зачеттарның, шылгалдаларның, коллоквиумнарның хүлээп алырының негелдезин күштелдирери.

Ол үеде коллоквиум азы шылгалдалар хүлээп алырда, кафедра

эргелекчизинин сүмези-биле бир сургуулдар бөлүүнче 4 – 5 башкы чоруптар турган. Чеже-даа норма ёзу-гаар бир сургуулга 30 минута онаажыр турган болза, бис, анык башкылар, орайга чедир өөреникчилеривис-биле теоретиктиг айтырыгларны ханы сайгарар турган бис. Ынчангаш ол шагда студентилер кончуг эки билигилг, өөредилге дээш кызар турганнар.

Кафедравыс удуртукчузу Хеймер-оол Опанович ректор апаарга, бистиң кафедрасы эргелекчизи кылдыр Серот Седенович Салчак мөөрейни эртип алган. Ол дыка кижизиг, томаан-ныг, хөй чүве-даа чугаалап турбас, эртеминге ынак башкы турган. Кафедраның эки чаңылдарын ол уламчылап, бисти билдигилг удуртуп келген. Бо башкының удуртуп келген үезинде эң-не хөй санныг анык башкылар аспирантураже өөренип кирген: О.Б. Бузур-оол, А.И. Очур, Т.А. Арап-чор, С.М. Далаа, А.М. Борзенко, Н.М. Кара-Сал, Г.А. Троякова, Р.Т. Самдан-чап, С.А. Монгуш дээш өскелер-даа.

Даштындан көөрге, оожум-топтуг хирезинде Орлан Базырович дыка талантылыг турган. Ырлап, шүлүк чогаадып, хол бөмбүү база бут бөмбүү ойнап, эштип турда, кижизиг кайгаар. Ооң эң ынак сонургалы – ыдын эдеришкеш аңаары. Тайга-сыннар кезип өөренген болгаш, одаг салып, ыштаан эът кылып турда, чүгле холдары караңаар. Бистиң математика кафедрасының башкылары чүгле бот-боттарывыстың аравыста найыралывыстан өске өгбүлелеривис, уруг-дарыывыс аразында кончуг быжыг харылзаалыг турган бис. Ол эки чаңыл бистиң математиктеринин быжыг өзү, ам бо хүннерге чедир камгалалывыс болуп, ажил-агыйывыстың хөгжүүрүңе улуг дузаны чедирип турар.

Орлан Базыровичинин эң чоок кижизи, кол дузалакчызы – ооң өөнүн ишти Зоя Адышааевна. Холу чемзиг, арын-шырайы силиг, сеткили чымчак болгаш башкының эртем ажылы бижиринге, улуг эрге-дужаал күүседиринге, ажы-төлүн азыражырынга бүгү таарымчалыг байдалды тургузуп берип чораан.

ЭЧИЗИНГЕ АЛБАН ЧЕДИРЕР

Башкывыс Орлан Базыровичинин кайгамчыктыг ажилгырын, кылган ижин эчизинге албан чедирерин, кызымаан, шудургузун кижизиг ылап кайгаар ханмас.

Шак ындыг кижизиг Москваның М.В. Ломоносов аттыг университетин бергелер чокка доозуп, ол-па университеттин «Модальные задачи управления антропоморфными робототехническими устройствами» деп диссертацияны бижээш, физика-математика эртемнеринин кандидаты деп эртем адын төлөтпиг камгалап алган. Москвадан камгаланып алгаш чедип кээрже, ооң арын-шырайын иштинден кайгамчыктыг отчугаштар чырыдып турган ышак сагындырар турган. Ооң соонда бистиң аныктарывыс удаа-даа эртем ажылын камгалап, күрүнеге деңнеп четпес үнелиг үлүг-хуузу кирип эгелээш. Кафедра эргелекчизи Серот Седеновичинин бодап, тургузуп алган «аспирантура – эртем ажылының камгалалы» деп схеманы эки ажилдап кылып турганы өөрүнчүг.

Эскерип турарымга, ол үеде Орлан Базырович дээди өөредилге черинде математиканың аңгы-аңгы

адырларының башкылаашкынының методиказын сайзырадыр айтырыгларже улуг сагыш салып эгелээш. Ынчангаш физика-математика салбырынга геометрияны, алгебраны, математиктиг анализти, информатиканы сургуулдарга канчаар башкылаа эки деп хөй-хөй айтырыглар О.Б. Бузур-оолду кезээде дүвүредир апарган. Оон аңгыда, физика-математика салбырынче кирип алыксаар доозукчуларга кандыг белеткел дузаны чедирип болуру деп бодал амыр бербейн туруп берген. Ооң аналитиктиг, чырык угаанының хөй-хөй боданган орадажышкыннарының түнелинде кайгамчык шиитпир тыптып келген. Математика кафедрасының баазыныга физика-математика угланышкынның класстан тургузуп көрзе чүл? Ооң өөреникчилери боор кылдыр республиканың доозукчуларының аразынга мөөрейден чарлаа кандыгы? Ооң программанын мынча хөй салым-чаянныг, опыт-дуржулгалыг башкылар турда, чүге чогаадып тургузуп болбазыл? Оларны өөредир оран-саваны физика-математика салбырындан чүге тып шыдаас деп бис? Бо бүгү айтырыгларга харыыны Орлан Базырович дүрген тып шиитпирлээш, төөгүдө эң баштайгы физика-математика угланышкынның классты ооң удуртулгазы-биле ажиткан бис. Ооң баштайгы доозукчуларының аразында физика-математика эртемнеринин кандидаттары А.И. Сотников, М.Г. Пашкевич дээш оон-даа өскелер ажил-агыйның аңгы-аңгы адырларында эки ажилдап чоруурлар. Оларның хөй кезии физика-математика салбырын доозуп, республикавыстың өөредилге черлеринде ажилдап чоруурлар.

Орлан Базыровичинин чуртталгазының өзү болган эң-не кол кылган ижи – информатика кафедрасын ажитканы Кызылдың башкы институтунун төөгүлүг арыннарында балаттынмас байдал, барымдаа болуп артып калган. Ол шагда компьютерни өөредилге-кижизидилге ажылынга ажылаары дээрже чаа базым турган. Ону иззэн кижизиг ылап-ла Орлан Базырович деп чугаалаар болза, меге эвес. Чүге дизе ынчан ол талазы-биле О.Б. Бузур-оол эң мурнакчы специалист, каш базым бурунгаар көөр стратег турганы чугаажок. Ооң удуртулгазы-биле факультет база университет бүгү ажил-агыйның салбырларын компьютеризастаар талазы-биле дидим базымнарны кылган.

Ооң чогаадып кылган эгелээшкени бо хүннерге чедир университетте ажитлаттынып турары өөрүнчүг.

СТРАТЕГИИ АЙТЫРЫГЛАРНЫ ШИИТПИРЛЕП ТУРГАН

Орлан Базыровичинин ажил-иши шыдалдары ол факультеттин деканы, а ооң соонда проректору база ректор апарганда дыка иле дештип үнүп келген. Кандыг-даа бедик эрге-дужаалга тургаш, ол адырдап, янзырдап, саазыннарың харызынга дүрген хары бербейн турбаан, шалыпкын шиитпирлеп кааптарын кижизиг кайгаар.

Факультеттин деканы апаргаш, дыка кыска үе дургузунда хөй-хөй стратегтиг айтырыгларны шиитпирлеп турган. Чижээлээрже, адыр бүрүзүнүн ажилдакчызынга функционалдыг хүлээлгелерин ажилдап кылгаш, ону коллектив-биле сайгарып көргөш, ол дораан шиитпирлеп кааптар турган. Ол бүгүн «Өөредилгени организастаарыңа методиктиг сүмелер» деп номчугашты парлап үндүргөш, университеттин адырларыңа тарадып, таныштырып эгелээш. Аңаа даянып алгаш, бисте өске-даа инструктортиг сүмелер чаарттынып чогааттынгаш. Бо хүннерде ону бис ажылап, башкының чогаадып кылган дүрүмнеринин шынын ам-даа ажил-агыйда бадыткап турар бис.

Орлан Базыровичинин удуртулгазы-биле факультетке чаа-чаа мергешилдер ажиттынып эгелээш. Ол дээрже математика, физика, информатика, экономиканың школага башкылаашкыны. Ол ону чогаадып кылырда, өске хоорайның мурнакчы башкылары-биле харылзажып, оларның дуржулгазын өөренип көрүп, критиктиг көрүш-биле айтырыгларны өөренип турган. Ол башкыларның камдызы ам-даа бисте ажилдап, лекцияларны номчуп турар. Чижээлээрже, физика-математика эртемнеринин доктору, профессор А.Ж. Жафяров. Ол ам Новосибирскинин башкы университединде геометрия база математиканың башкылаашкынының методиказы деп кафедрада ажилдап, бисте анык башкыларның эртем ажылының удуртукчузу болуп амдыгаа чедир ажилдап чоруур.

Ол үеде Тывага ажилдап турган дээди өөредилге черлерин каттыштырар белеткел ажылын чорударыңа Орлан Базыровичинин үлүг-хуузу эң-не үнелелдиг болган. Ынчангаш Тываның күрүне университетинин ректорун соңгуур хуралга Орлан Базыровичинин тиилеп алганы анаа эвес.

Бо хүннерде физика-математика салбырының тургустунганындан бээр 70 чыл оюн демдегледип эрттирер тургаш, Орлан Базыровичинин дугайында хөй-хөй башкылар, ооң өөреникчилери база коллегалары сактышкыннарны чугаалап турганнар.

Эң-не кижизиг, топтуг-томаанныг, ажылынга, эртеминге бердинген эжизиг, ТывКУ-нун ректору база физика-математика салбырының деканы, информатика кафедрасының эргелекчизи болуп ажилдап чораан Орлан Бузур-оол төөгүнүн балалбас арыныңа артып калганы өөрүнчүг болгаш чоргааранчыг-дыр.

/ Надежда КАРА-САЛ,
ТывКУ-нун математика кафедрасының доцентизи, педагогика эртемнеринин кандидаты.

Буянный эмчилерге мөгейиг

Өвүр кожуунун Дус-Даг сумузуна чурттап чоруур хей ажи-төлдүг ава мен. Алды оглум-биле өстүрүп каан өскүс уйнуум-биле катай санаарга, 7 оолдуг, 2 кыстыг мен. Бир оглум ортумак класстарга өөренип тургаш, айыыл-халапка таварышкаш, өске оранче чоруй барган, а ажи-төлүм ачазы аар арааш, 7 чыл бурунгаар база чок болду.

Бүгү назынымда малчын-нап чорааш, кадык-шинээм баксыраан, 2 будум аарыыр, көдээге олуруп-даа шыдапас апаргаш, суурда оолдарым азыралында олур мен. Назы-харым база улгаткан, 70 ашкан.

Оолдарымның үжү мал малдап чоруур. Оолдарым ко-рум-чурумнуг, арага-дары-даа ишпес, таакпы-даа тыртпас, ажил-амыдырал дээнде-ле кедергей, боттарының сагыжы, күзели-биле чүңү-даа

кылыр улус. Ачазының кады төрэннери-биле чоок эдер-жип, кожа-хелбээ чурттап чораан болгаш, акыларының чагы-сүмезин, амыдыралчы байлак дуржулганын көрүп, дыңнап чорааны-биле оолдарым багай эвес болганынга аажок өөрүп, амырап, чуржумарымга сеткилимден чор-гаарланыр мен.

"Хай боорда, карак чивеш аразында болур" деп чугаа кончуг шын чүве болду. Бо чайын 7 ай үезинде Ханда-гайыда ажилдап чоруур оглум айыылга таварышкаш, 4 мөчүзүнүн бирээзинден чарлыр часты. Ажилдап турар организациязының девискээрин шыа алган, аажок сырый болгаш бедик терезин си-генни моторлуг кадыыр биле кезип турда, кадырның бизи сиген аразына чыткан чиңге дузакка ораажы бергеш, ушта халааш, оглумнун холунун өжүнүнүн кажык үстүндө үзе шаапкан. Сөөгү мүн-не

бүдүн-даа болза, холдун улуг дамырын, сиирлерин үзе шаапкан, төгүлген ханны чугаалааш канчаар боор, кожуун эмнелгезинин кезер эмчизи чүгө хей хан төктүрүн болдурбас дээш, хемчээн ап дузалаан. Дүрген дуза машиналары өске чалалгалар чорупкан болган. Манаар хире эвес апаарга, ажилдап турганы организациязының эмчизи чүгө хей хан төктүрүн, Республика эмнелгезинин кезип эмнээр салбырынга чыттырган. Оглумнун кады ажилдап турар эш-өөрүңге, даргазынга четтиргенимни ие сеткилим-биле илередип олур мен.

Кызыл эмнелгезинге баарга, доп-дораан кончуг нарын кезишкенин аныяк, сөөк-даяк кезер эмчи Маадыр Куулар деп оол кылган болду. Оглумнун холунун үзүлгөн дамырларын тудуштуруп, сиирлерин кожуп тургаш, дыка нарын кезишкенин кылганын

ачызында, оглум холдуг арты. Оглумнун кемдээшкенин баштай дыңнап кааш, мени азырап, малчын дуңмалары, акыларының сиген-ширбилин кылчып, өдек-кыштаанын көржең-өдзэн аштажып, хой малыны дүк-таагызын кыргыжып, одаар-көзээр ыяш-чээренин белеткежип бээр, топтуг-томаанның, ажил-ишчи оглум хол чок арттары ол-дур деп бодааш, угаан-кудум ышкынар чыгы турдум ийин.

Буянный, "алдын холдуг" эмчи Маадыр Кууларга амырап, өөрзенимни илередип, черге чедир мөгейип, дыңзыг куспактавышаан, оруунга шаптараазыннар чок болурун күзеп, буянный холунун ачызында хей-ле кижилер чиик эмнээшкенин ал, хей-ле кижилер сегип, онча-менди, аал-оранынче, ажи-төлүнче эеп, чанып кээп турарын күзедим, оглум, эмчим.

Сөөлүндө чазын чүве бе, 4 – 5 хире өөрлери кезер эмчилер-биле Украинада дайынга кемдеп-көргөзөн шери оолдарга эмнээшкенин

кылып, дайынның чыдын чыттап, көрүп каапкан эрес-дидим оолдарның бирээзи болганын дыңнааш, улам хей-адым, сүлдө-сүзүүм көдүрлү берди ийин.

Чыл төнүп тур, буянный эмчилерниң кижиге чедирген дуза, буянын, оларның хары-салгалыг, аар-берге ажылын үнелевейн артып каарга, кайын боор дээш бо чүүлду борастап олурарым бо. Багай чүүлдер, айыыл-халап, аарыг-хамчык эрги чыл-биле хайлы берзин, чаа үнүп кээр Кодан чылывыс амылыг амытан бүрүзүңгө өршээлдиг, чиик болзун деп йөрзеп арттым, ажи-төлүм.

Дус-Даг оглу Омак Кууларның өөнүн ишти Буян-маа Аркадьевна база 3 оглу адазының азыракчы-чемгерикчи 2 холун камгалап кааны дээш Маадыр эмчиге өөрүп четтиргенин илередип, делегейде бар-ла турар кежик-чолду эмчиге күзеп турарын база илереттим.

/ Омактын авазы
Наталья Андреевна.

| ХУУДА БОДАЛ |

Ыттар..., а тайгаларда аңнар...

Сөөлү үеде чүгө Тывада эвес, а бүгү Россияда ыттар дыка-ла көвүдзэн. Ыттарны өлүрүп болбас, оларны азыраар, төрүтпес болгаш төрүвес кылдыр чазаар, хостуг салып чорудар дээш-ле чугаа-соот солун-сеткүүлдерде-даа, радио-телевидениеде-даа көвүктөлип турар-дыр. Тоянчы ыттарны өлүрүп болбас дээрзин бистиң күрүнениң хоойлу-дүрүмүндө быжылгап каан чүве бооп-тур оң.

Чурттакчы чон бодунун бодамдарын социал четкилерге илередип турары билдингир-ле болгай. Мен база ол четкилерге кирип, кижилерниң сагыш-сеткили, санал-оналы кандыг ирги деп сонуургаар кижиге мен. Тываның хоорай, суурларын-да бөлүк-бөлүк маңажып турар тоянчы ыттар дугайында база сонуургадым. Кызыл хоорайда "Хатико", "Уют" деп тоянчы ыттар тудар, азыраар организациялар бар чүве-дир. Чүгө "Хатико" деп организация 2021 чылда 2 муң ажыг ыттарны туткаш, төрүвес кылдыр акталааш, деңгел кири азырааш, чамдызынга ээлери тыпкан, өскелерин хостуг салып чорудупкан деп бижээн чорду. Бир кыс ыт чаңгыс төрүүрдө, 3-тен эвээш эвес зниктерлиг боор чүве-ле болгай. Оларның хей кезии тоянчы ыттар апаар. Тывага ыттар чүгө 2021 чылда 563 кижиге, оларның аразында 241 ажи-төлчө халдаан. Бо дээрге ыттарга кижилер ызыртканын элзэн аар, эмнелге черлеринде бүрүткеткен таварылгалары боору чугаажок.

Ыттарның санын кызырып, өлүрүп болбазын чамдык кижилер дириг амытанарга чаагай сеткилдиг хамаарылга деп турар. Дириг амытанарга ыңдыг-ла чаагай сеткилдиг хамаарылгалыг чүве болза, тайга-таңдызында боттарының дужунда оъттап чоруур элик-хүлбүс дээш өске-даа аңнарны аңнаарын, дорту-биле чугаалаарга, өлүрерин чүгө чөпшээрп каанын? "Аңчылар ниитилели" деп адаарыыс аңчылар организациязы бар, ооң кежигүннеринге аң-мең адып-боолаар ок-боону чөпшээрп каан.

Күрүнениң хоойлу-дүрүмү чамдык таварылгаларда чиктиг-даа боорун чурттап эрткен назынымда көрүп чор мен. Эзириктер сергедир черлерни хаап каапкаш, эзирик кижилерни эмнелгелерге апарып сергедир хоойлуну хоойлужулга органнары хүлээп алды. Ындыг хоойлунун уржунда эмнелгелерге эзириктер-биле байдал кандыг туржук! Ам харын эзириктер сергедир черлерни катап ажыдып эгелзэн, ында эмчи-домчу кижилерни тургускан, эзириктер сергедир талазы-биле байдал чүгээртеди.

Ыттарның санын кандыг-бир арга-биле эвээжетпейн, оларны азырааш, акталааш, салып чорудуп-ла турар болза, бистиң хоорай-суурлары-выска кижиге азы ыттар хей апаарын бодап кээрге, бирде-бирде коргунчуг-даа-дыр.

Кызылда Арбатты көрүңер даан! Чон дыштаныр бо черни ыттар эжелей берген. Оларга кым-даа дегбес... – хоойлуда ону хоруп каан.

/ Олег ЧАГЖИИР.
Кызыл хоорай.

Тыва Республиканың алдарлыг чогаалчызы, Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, уруглар чогаалчызы Эрген Монгуштуң 100 харлаанын тураскааткан, чогаалчының «Өдүгенде чайлаг» деп номунга Кызыл-Чыраа ортумак школазының 7 – 8 класстарының өөреникчилеринге номчулга конференциясын эрттирген.

Номчулга конференциясын класстан дашкаар ажилдарның бир хевири кылдыр школаның библиотекары база тыва дыл болгаш чогаал башкылары ажилды чорудуп турар.

Конференция үезинде өөреникчи бүрүзү айтырыл-ларга харылап, башкылары уругларны шын харыже угландырып, солун эрттирген.

Чырык, чылыг, көрүштүг-даа

Бай-Тайганың Бай-Тал суурга 1986 чылда туттунган Н.С. Конгар аттыг ортумак школага бо чылын капиталдыг септелгени чоруткан. Школага капитал септелге ажилдарын «Депшилге» КХН-ниң шевер тудугжуларының, штукатур-маляржыларының, монтаж-эптекилеринин ачызында бүгү септелге ажилдары август 17-ден ноябрь 20-ге чедир доозулган.

Школаның 48 ажилчы-нынга, 47 башкызынга, 281 өөреникчизинге ол канчаар-даа аажок улуг белек болган.

Олар тудугжуларга улуу-биле өөрүп четтиргенин илередип турарлар.

420 школачы өөренир 3 каът школаның ишти-дашты долзуу-биле чаарттыган. Школаның эжикирин, соңгаларын шынарлыг, көрүштүг кылдыр кылган. Арыглары өрзэлдерде раковиналар, унитазтарны салган. Школаның өртке удур сигнализациясын салган, эргижирзэн электри удазыннарнын солаан.

Септелге үезинде ажилчыннарга чунар-бажыны туткан. Оларны хүнде 4 катап изиг чем-биле

хандырып турган.

Бо капиталдыг тудуг ажилына септекилер, тудугжулар, электриктер, школа ажилчыннары, поварлар дээш дыка хей чон киришкенин демдеглевес арга чок.

Бай-Тал суурнун төвүндө көрүштүг 3 каът школа турар. Өөреникчилер болгаш башкылар школазынче өөрүшкү-маңайлыг өөренип кирипкен.

/ Бараат ДЕЛЕГ-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну,
Бай-Тайга кожуунун
алдарлыг башкызы.
Бай-Тал суур.

НОВОГОДНИЕ ПОДАРКИ**ГОТОВЫЕ И ПО
ПРЕДВАРИТЕЛЬНЫМ ЗАЯВКАМ
БОЛЬШОЙ АССОРТИМЕНТ****БАЗА РПС СКЛАД 1
СЕКЦИЯ 1
89833650808**ИП Санникова И.Г.
ОГРН 304170135500173**С 23 ПО 30 ДЕКАБРЯ 2022 ГОДА
НАЧАЛО ПРОГРАММЫ В 18.00****НОВОГОДНИЕ
КОРПОРАТИВЫ****РЕСТОРАН
«АПДЫН-ШИРЭЭ»****В ПРОГРАММЕ:**ШОУ-БАЛЕТ,
ВЫСТУПЛЕНИЯ ЗВЕЗД ТУВИНСКОЙ ЭСТРАДЫ.
ВОСХИТИТЕЛЬНЫЕ ПОЗДРАВЛЕНИЯ ВЕДУЩИХ.
ПОЗДРАВЛЕНИЯ ГЛАВНОГО ДЕДА-МОРОЗА РОССИИ
(ТРАНСЛЯЦИЯ НА ЭКРАНЕ)
А ТАКЖЕ ОТМЕННЫЕ БЛЮДА, ВКУСНЫЕ ЗАКУСКИ!НОВОГОДНИЙ «FLASHMOV» . «ТАНЦЫ НАРОДОВ МИРА».
ТАНЦЕВАЛЬНЫЕ КОНКУРСЫ С УЧАСТИЕМ ГОСТЕЙ ПРАЗДНИКА.
КОНКУРС - ЛУЧШЕЕ НОВОГОДНЕЕ ПОЗДРАВЛЕНИЕ СРЕДИ ГОСТЕЙ.
ТАНЦЕВАЛЬНЫЙ КОНКУРС БАТЛ - «BATTLE DANCE».
КОНКУРС НА САМУЮ СТИЛЬНУЮ ОБУВЬ, ПРИЧЕСКУ И МАКИЯЖ.
ДЕФИЛЕ МАСКАРАДНЫХ КОСТЮМОВ И ВЕЧЕРНИХ НАРЯДОВ.
НОВОГОДНИЕ ПРИЗЫ И ПОДАРКИ!

DRESS CODE: ВЕЧЕРНИЙ И МАСКАРАДНЫЙ.

ЯРКО! КРАСОЧНО! НЕ ЗАБЫВАЕМО!

ЗАКАЗ СТОЛОВ ПО ТЕЛЕФОНАМ: 8-923-263-19-67,
9-923-558-80-96, 8-923-263-64-22.

АДРЕС: УЛИЦА БЕЗЫМЯННАЯ, 62 «А».

(РАЙОН ПАСПОРТНОГО СТОЛА И МОЛОДЕЖНОГО СКВЕРА).

**ВНИМАНИЕ!
РОЗЫГРЫШ!**МедиаХолдинг
«ТываМедиаГрупп»**СУПЕР
ПРИЗ****ПОДПИШИСЬ НА ГАЗЕТЫ
«ШЫН» ИЛИ «ТУВИНСКАЯ ПРАВДА»
НА ПЕРВОЕ ПОЛУГОДИЕ 2023 ГОДА
с 15 сентября по 20 декабря 2022 года
И ПРИМИ УЧАСТИЕ В РОЗЫГРЫШЕ!**Оформи подписку онлайн на сайте podpiska.pochta.ru
или в любом почтовом отделении филиала ФГУП «Почта России»Пришли копию квитанции и узнай
подробности розыгрыша, количество и порядок
получения приза в ИД «ТываМедиаГрупп»
по адресу: г. Кызыл, ул. Красноармейская, 100, каб. 309
тел.: 8(394-22)2-18-10, сот.: 8-923-267-0749
эл.адрес: tuvamedia@bk.ru
ИНН 1701062430**Призы:**
1. Микроволновая печь DEXP.
2. Мультиварка Goodhelper
3. Блендер стационарный DEXP
4. Погружной блендер Eson
5. Электрочайник Aceline
6. Термопот чайник Atlanta
7. Сертификаты на муз. позар-ис
8. ГЛАВНЫЙ ПРИЗ -
ТЕЛЕВИЗОР LED DEXP

12+

| АЙТЫРЫГ – ХАРЫ |

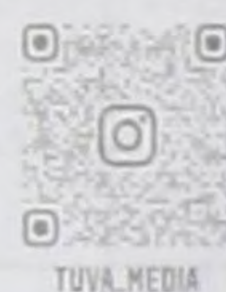
Сугнуң химиктиг көргүзүүн хынап болур

? «Кызылда солагай талакы эриктиң дача ниитилелдериниң Цве-
точная деп кудумчузунда 2 – 3 чыл чурттап турар мен. Бажың бүрүзү
черже кири казып каан кудуктарлыг болгай. Суглуг хумуңнар ишти
агарып каар, электрлиг хөнекке суг хайындыргаш, ак чүүлдерниң хөнек
дүвүңгө турнугарын манап алгаш, өске саваже кудуп алгаш, шай ижер-дир бис.
А хөнек дүвүңгө арткан суг хоюг ак апаар. Өске чемнерге ак чүүл ылгаттын-
мас. Сугдан кээп турар ак чүүлдерниң кадыкшылга хора бар-чогун хынап болур
бе?»

Тамара Шинчик.

«Гигиена болгаш эпидемиология төвү» Федералдыг күрүне албан чериниң
чагыкчылар-биле ажилдаар килдизиниң эргелекчизи Салбакай ОЮН:– Суг агарып турар болза, ооң санитарлыг болгаш химиктиг көргүзүүн хынап
болур. Сугну хынадырда, чагып алыкчы бистиң килдизке келгеш, билдириш-
кин кирип, керээ чарып алыр. Сугнуң хоралыг азы хора чогун хынадырда, ону
кудуктан 10 хире минута чедир аксыпкаш, бир литр пластик арыг савага узуп
эккээрин сүмелээр-дир бис. Бир эвес кудукту ханы эвес кылдыр казып каан бол-
за, чер адааның 1-ги каадындан кээп турар болур. Чамдык бажыңнарны ишти
туалетиниң артынчылары, ваннага чунган суунуң хири черниң 1-ги каадынга
кээр болур. Ынчангаш кудукту 20 м чедир кири кастыгар болза эки. Ынчан суг
арыг болур.Сугнуң санитарлыг болгаш химиктиг көргүзүүн хынадырда, дараазында ад-
реске чагып кирип болур: Кызыл хоорай, Росхергелхайгааралдың бир дугаар
каадында «Гигиена болгаш эпидемиология төвүнүн» 127 дугаар өрзэли, тел.:
5-43-79 (немелде 1-ни базар).

/ Алиса ДОНГАК – белеткээн.

**МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп**

TUVA.MEDIA

ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА

TMG

ОШЫН

24

РАДИО

ТЫВАНЫН АНЫЯКТАРЫ

ТЫВАНЫН АНЫЯКТАРЫ

**МУЗЫКАЛЬНОЕ
ПОЗДРАВЛЕНИЕ**(хөгжүмнүг байыр)
на телеканале «Тува 24»
*от 2499 рублей
(до 70 слов, 3-4 фотографии)**РЕКЛАМА В ГАЗЕТАХ**«Тувинская правда»
«Шын»
«Сылдысчыгаш»
«Тыванын аныяктары»**РЕКЛАМА НА РАДИО**«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ» 104.4. FM
*от 99 рублей**ИЗГОТОВЛЕНИЕ
СУВЕНИРНОЙ
ПРОДУКЦИИ**Кружки, тарелки, магниты,
футболки, бейсболки с нанесением**РАЗМЕЩЕНИЕ ПЛАТНЫХ
УСЛУГ НА САЙТЕ ИА
«ТУВАМЕДИАГРУПП»**ул. Красноармейская, 100
каб.309

8-923-267-07-49 2-18-10

